

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΜΣ ΔΙΕΘΝΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

“Ο ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΑΝΩΤΑΤΗ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ”

“THE IMPACT OF THE ECONOMIC CRISIS ON HIGHER
EDUCATION IN GREECE”
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Στεφανία Μιχαλοπούλου (AM1215M061)
Επιβλέπων Καθηγητής: Χ. Παπασωτηρίου

ABSTRACT

The economic conditions have a direct effect to the public funding affecting the educational sector and, consequently, the choices of young people regarding their tertiary education. Generally, the Great Recession has had disproportionately borne effects on young people in Europe, illustrated to their academic background and skills.

In Greece, the trends in public funding can prove the inextricable connection between the economic recession and education. In addition, the effects can be reflected through economic indicators and the labor market, as well as through the ‘brain drain’ phenomenon.

This research paper attempts to investigate the influences of the economic crisis in Greek educational system of higher education and its effects.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι οικονομικές συνθήκες έχουν άμεσο αντίκτυπο στις δημόσιες δαπάνες επηρεάζοντας τον τομέα της παιδείας και, κατά συνέπεια, τις επιλογές των νέων όσον αφορά την εισαγωγή τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Γενικότερα, η Μεγάλη Ύφεση είχε ασύμμετρες συνέπειες στους νέους της Ευρώπης, οι οποίες απεικονίζονται στο ακαδημαϊκό τους υπόβαθρο και τις δεξιότητές τους.

Στην Ελλάδα, οι τάσεις στις δημόσιες δαπάνες αποδεικνύουν την άρρηκτη σύνδεση μεταξύ της οικονομικής κρίσης και της παιδείας. Επιπρόσθετα, οι συνέπειες απεικονίζονται μέσα από οικονομικούς δείκτες και την αγορά εργασίας, καθώς επίσης και από το φαινόμενο ‘διαρροής εγκεφάλων’.

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι η διερεύνηση των επιρροών της οικονομικής κρίσης στο ελληνικό σύστημα ανώτατης εκπαίδευσης και οι συνέπειές τους.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	4
ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΤΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ.....	4
ΤΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	10
ΑΜΕΣΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΑΝΩΤΑΤΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	15
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΕΣ ΠΡΟΤΙΜΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ.....	22
ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΔΕΞΙΟΤΗΤΩΝ:ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ ΕΝΗΛΙΚΩΝ.....	28
‘ΔΙΑΡΡΟΗ ΕΓΚΕΦΑΛΩΝ’-BRAIN DRAIN.....	35
Η ΤΡΕΧΟΥΣΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ.....	38
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	44
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:.....	45

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΕΚΘΕΣΗΣ ΟΟΣΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	5
ΠΙΝΑΚΑΣ 2: ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ ΠΟΥ ΕΠΙΛΕΓΟΥΝ ΝΑ ΣΠΟΥΔΑΣΟΥΝ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ	7
ΠΙΝΑΚΑΣ 3: ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΙΣ ΚΡΙΣΗΣ	14
ΠΙΝΑΚΑΣ 4. ‘ΣΧΕΔΙΟ ΑΘΗΝΑ: κριτήρια ενοποίησης των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων.....	15
ΠΙΝΑΚΑΣ 5:ΕΤΗΣΙΟ ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΚΟΣΤΟΣ (€) ΓΙΑ ΠΡΟΠΤΥΧΙΑΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ	18
ΠΙΝΑΚΑΣ 6: ΕΠΕΞΗΓΗΜΑΤΙΚΑ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	23
ΠΙΝΑΚΑΣ 7: OLS ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΠΑΛΙΝΔΡΟΜΗΣΗ.....	24
ΠΙΝΑΚΑΣ 8: ΠΡΟΤΙΜΗΣΕΙΣ ΠΡΟ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΚΡΙΣΗΣ.....	25
ΠΙΝΑΚΑΣ 9: ΠΡΟΤΙΜΗΣΗ ΣΧΟΛΩΝ ΣΤΡΑΤΟΥ/ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΝΕΑΝΙΚΗ ΑΝΕΡΓΙΑ	27
ΠΙΝΑΚΑΣ 10: ΕΠΑΡΚΕΙΑ ΕΝΗΛΙΚΩΝ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ ΑΝΑ ΕΠΙΠΕΔΟ ΔΥΣΚΟΛΙΑΣ.....	31
ΠΙΝΑΚΑΣ 11: ΕΠΑΡΚΕΙΑ ΕΝΗΛΙΚΩΝ ΣΕ ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΕΣ ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ ΑΝΑ ΕΠΙΠΕΔΟ ΔΥΣΚΟΛΙΑΣ.....	32
ΠΙΝΑΚΑΣ 12: ΕΠΑΡΚΕΙΑ ΕΝΗΛΙΚΩΝ ΣΕ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ ΑΝΑ ΕΠΙΠΕΔΟ ΔΥΣΚΟΛΙΑΣ.....	33
ΠΙΝΑΚΑΣ 13: ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥΝ BRAIN-DRAIN.....	34
ΠΙΝΑΚΑΣ 14. PUSH – PULL FACTORS ΓΙΑ ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ BRAIN-DRAIN.....	35

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΤΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Το Ελληνικό σύστημα ανώτατης εκπαίδευσης έχει αντιμετωπίσει μακροχρόνια διαρθρωτικά προβλήματα, το οποία έχουν αναλυθεί σε ποικίλες δημοσιεύσεις¹.

Το 2010 η ελληνική κυβέρνηση συγκάλεσε μια ανεξάρτητη διεθνή 9-μελή επιτροπή, η οποία θα προσέγγιζε τα ζητήματα της ανώτατης εκπαίδευσης. Η επιτροπή αυτή δημοσίευσε μια έκθεση, η οποία περιγράφει την κατάσταση ως εξής:

“Το ελληνικό σύστημα ανώτατης εκπαίδευσης πάσχει από σοβαρή κρίση αξιών, καθώς επίσης και από την επικράτηση απαρχαιωμένων πολιτικών και διαρθρωτικών δομών. Η τραγωδία είναι πως οι ηγέτες, οι ακαδημαϊκοί, οι φοιτητές και τα πολιτικά κόμματα που θα έπρεπε να στοχεύουν στην προώθηση της ευημερίας των πολιτών έχουν παγιδευτεί σε ένα σύστημα το οποίο ανατρέπει τους αρχικούς στόχους, διαφθείρει τα ιδανικά που προωθεί και αμελεί το κοινό το οποίο θα έπρεπε να εξυπηρετεί”.

Επιπρόσθετα, η έκθεση του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (Ο.Ο.Σ.Α. 2011) περιγράφει την ελληνική ανώτατη εκπαίδευση ως: ‘ένα απαρχαιωμένο και κεντροποιημένο σύστημα’. Η ίδια έκθεση τονίζει την περιορισμένη δυνατότητα της κεντρικής διοίκησης να διευθύνει το σύστημα και τη μη-συμμόρφωση της χώρας με τις ευρωπαϊκές επιταγές καθώς και της συμφωνίες της Bologna (ΠΙΝΑΚΑΣ 1).

Μπορεί να υποστηριχθεί πως τις τελευταίες δεκαετίες έχει επικρατήσει μια έντονη αντιπαράθεση στην Ελλάδα σχετικά με την ταυτότητα και τον τρόπο λειτουργίας που θα έπρεπε να έχει η ανώτατη εκπαίδευση στη χώρα, και ταυτόχρονα με το πως η ελληνική κοινωνία τα απαιτεί να είναι. Κεντρικό θέμα αυτής της αντιπαράθεσης είναι η επικράτηση της ευνοιοκρατίας, του νεποτισμού, της πελατειοκρατίας και του κομματισμού στον τρόπο διοίκησης των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. (Koniordos, 2010): για παράδειγμα, είναι πολύ συχνό φαινόμενο ένας Πρύτανης ή Επικεφαλής Τμήματος σπουδών να διορίζει συγγενείς ή σχετιζόμενα πρόσωπα, χωρίς τα απαραίτητα προσόντα, ως ακαδημαϊκό ή διοικητικό προσωπικό². Παρακάτω, παρατίθεται μια κριτική αξιολόγηση του ελληνικού συστήματος ανώτατης εκπαίδευσης, ως ίσχυε έως το 2010, δηλαδή κατά την αρχή της ισχυρής οικονομικής κρίσης.

¹ Βλέπε: International Committee, 2010; Koniordos, 2010; OECD, 2011; Seiradaki, 2011

² Seiradaki, 2011

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Συμπεράσματα έκθεσης ΟΟΣΑ σχετικά με την αποτελεσματικότητα της ανώτατης εκπαίδευσης στην Ελλάδα.
<i>Ορισμένα θέματα που σχετίζονται με την επάρκεια της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και θα πρέπει να διευθετηθούν με βραχυπρόθεσμες και μεσοπρόθεσμες ενέργειες :</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Το σχετικά μεγάλο ποσοστό αποφοίτων της ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που εισάγονται στην τριτοβάθμια σε σύγκριση με το σχετικά χαμηλό ποσοστό ολοκλήρωσης των σπουδών αυτών και η αναποτελεσματική κατανομή των φοιτητών αυτών μεταξύ των τομέων και τμημάτων των Πανεπιστημίων και των ΤΕΙ. • Η ραγδαία αύξηση μικρών τμημάτων και ακαδημαϊκών προγραμμάτων, πολλά από τα οποία δέχονται λίγους φοιτητές και αποδίδουν λίγους αποφοίτους. • Η αυξανόμενη ασάφεια των διαφοροποιήσεων μεταξύ τμημάτων Πανεπιστημίων και ΤΕΙ; • Η παρέκκλιση των παροχών της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (ιδιαίτερα των ΤΕΙ) με τις ανάγκες της αγοράς εργασίας. • Αναποτελεσματική εσωτερική διοίκηση των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, ως αποτέλεσμα επίμονων και εξαιρετικά απαρχαιωμένων οικονομικών και θεσμικών ελέγχων, σε συνδυασμό με τις δυσλειτουργικές εσωτερικές διοικητικές δομές. • Οικονομικές πολιτικές που παρέχουν περιορισμένα κίνητρα για βελτίωση της απόδοσης, της αποτελεσματικότητας και της ανταπόκρισης των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων στις εθνικές στρατηγικές προτεραιότητες. • Έλλειψη διοικητικής ικανότητας ώστε να εξασφαλιστεί η υπευθυνότητα απέναντι στην εφαρμογή των αναγκαίων μεταρρυθμίσεων, τόσο σε κάθε ίδρυμα όσο και σε όλο τον τομέα συνολικά ; • Ανεπαρκή δεδομένα και πληροφοριακά συστήματα το οποία είναι απαραίτητα για την διοίκηση, διαχείριση και υπεύθυνη στρατηγική ηγεσία των ιδρυμάτων. • Χαμηλά επίπεδα μη-κρατικής χρηματοδότησης, συμπεριλαμβανομένου του περιορισμένου καταμερισμού του κόστους από τους φοιτητές εντός των ορίων των περιορισμών από το Σύνταγμα για δωρεάν παιδεία .
<i>Πηγή: OECD (2011).</i>

Τα αιτία του προβλήματος που συνδέουν την ανώτατη εκπαίδευση με τα μεγάλα ποσοστά ανεργίας των αποφοίτων, μπορούν να ανευρεθούν σε πολιτιστικά χαρακτηριστικά που αναπτύχθηκαν μετά το τέλος του Β Παγκοσμίου Πολέμου. Τα ελληνικά νοικοκυριά επενδύουν αναμφισβήτητα πολύ στην παιδεία³. Με μια πρώτη

³ Pelliccia, 2013

ματιά, το μεγάλο αυτό ενδιαφέρον είναι αδικαιολόγητο, κρίνοντας από τα χαμηλά επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης. Επιπλέον, τις τελευταίες δεκαετίες ένα επικρατές μοντέλο επαγγελματικής εξέλιξης στην ελληνική κοινωνία προέβλεπε την εξασφάλιση μιας θέσης εργασίας στο δημόσιο τομέα, κυρίως μέσω αξιοποίηση οικογενειακών, κοινωνικών και πολιτικών διασυνδέσεων και πολύ λιγότερο μέσω των αντικειμενικών προσόντων⁴. Ως αποτέλεσμα, αυτής της νοοτροπίας, δημιουργήθηκε ένας μεγάλος αριθμός αποφοίτων πανεπιστημίου. Σύμφωνα με στοιχεία του National Statistics Agency (ESYE), μεταξύ 1981 και 1991 οι απόφοιτοι πανεπιστημίων αυξήθηκαν κατά 25%. Ένα άνευ προηγουμένου κύμα αποφοίτων είχε ήδη λάβει χώρα μεταξύ 1961 και 1971, όταν ο αριθμός τους τριπλασιάστηκε σε σχέση με τα προηγούμενα έτη. Σήμερα, περίπου οι μισοί απόφοιτοι του Ενιαίου Λυκείου αποκτούν πτυχίο πανεπιστημίου. Μπορεί να υποστηριχθεί πως το σύστημα ανώτατης εκπαίδευσης στην Ελλάδα παράγει επαρκώς καταρτισμένους ‘εργάτες της γνώσης’ (*knowledge workers*) οι οποίοι με τη σειρά τους αδυνατούν να απορροφηθούν στην αγορά εργασίας σε θέσεις ανάλογες του αντικειμένου σπουδών τους, λόγω της υπερπροσφοράς εργατικού δυναμικού και επίσης, λόγω της κυριαρχίας μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων στην ελληνική αγορά σε ποσοστό 97%. Παρά το γεγονός ότι οι απόφοιτοι πανεπιστημίων αντιμετωπίζουν μεγάλα ποσοστά ανεργίας και τα χαμηλότερα ποσοστά καθαρών απολαβών στην ΕΕ (OECD, 2011), οι οικογενείς απόψεις απέναντι στην επαγγελματική-τεχνική κατάρτιση και εκπαίδευση αντί της πανεπιστημιακής εξακολουθούν να είναι αρνητικές. Ο Koniordos (2010) υποστηρίζει πως οι ελληνικές οικογένειες θεωρούν την πανεπιστημιακή εκπαίδευση ως ‘μια σημαντική διαδρομή προς μια καριέρα εκτός χειρωνακτικής εργασίας, αφορίζοντας την τελευταία, και σημαντική προοπτική κοινωνικής ανέλιξης’. Η επαγγελματική-τεχνική εκπαίδευση έχει αντιμετωπιστεί γενικότερα ως μια δυσάρεστη εναλλακτική, χρήσιμη μόνο για τους ‘αποτυχημένους’ της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Παρόλο που ο αριθμός των φοιτητών που ακολουθούν επαγγελματική εκπαίδευση τα τελευταία χρόνια έχει αυξηθεί, δεν αντανakλά σε καμία περίπτωση αλλαγή στις πολιτιστικές τάσεις και πεποιθήσεις που ίσχυαν μέχρι στιγμής⁵. Αντίθετα, φαίνεται πως επιβεβαιώνεται το εύρος της πίεσης που ασκείται στους νέους, οι οποίοι τείνουν να νιώθουν υποχρεωμένοι να επιδείξουν στο κοντινό τους περιβάλλον ένα οποιοδήποτε είδους ‘πτυχίο’⁶.

Η Ελλάδα παραδοσιακά τροφοδοτούσε την διεθνή αγορά ανώτατης εκπαίδευσης με χιλιάδες φοιτητές. Σύμφωνα με μελέτη του ΟΟΣΑ (2011), η Ελλάδα αποτελούσε τη χώρα με τον μεγαλύτερο αριθμό πολιτών που σπουδάζουν στο εξωτερικό, αναλογικά με τον πληθυσμό της. Ως αποτέλεσμα, το γεγονός αυτό είχε σημαντικό αντίκτυπο στο

---

⁴ Tsiligiris, 2012

⁵ Patiniotis & Stavroulakis, 1997

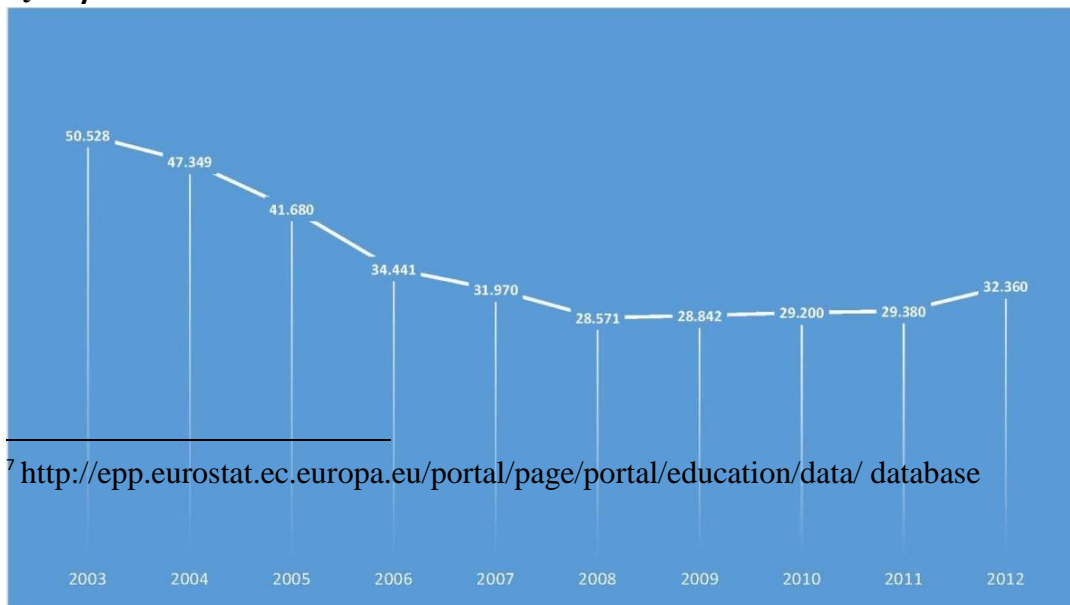
⁶ KEPE, 2003; Patiniotis, 1993

ισοζύγιο πληρωμών. Παρόλα αυτά, το πιο σημαντικό αρνητικό αντίκτυπο της επιλογής των Ελλήνων φοιτητών να σπουδάσουν στο εξωτερικό ήταν η επιτάχυνση του φαινομένου ‘brain-drain’, ιδιαίτερα μετά το 2010, περίοδος που άρχισε να διαγράφεται μακροχρόνια η οικονομική κρίση και να είναι προφανείς οι επιπτώσεις της στην αγορά εργασίας (Christoroulos, Kalantonis, Stavroulakis & Katsikides, 2014). Παρά το γεγονός ότι η Ελλάδα εξακολουθεί να έχει τα υψηλότερα ποσοστά φοιτητών που επιλέγουν να συνεχίσουν τις σπουδές τους στο εξωτερικό, τα τελευταία στατιστικά στοιχεία της UNESCO (ΠΙΝΑΚΑΣ 2) έχουν δείξει μια ελαφριά πτώση τα τελευταία χρόνια. Το γεγονός αυτό μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη ότι οι Έλληνες μαθητές και φοιτητές αποτρέπονται από την οικονομική κρίση στο να ακολουθήσουν τις σπουδές τους σε ξένα πανεπιστήμια. Ωστόσο, οι Έλληνες φοιτητές που βρίσκονται στο εξωτερικό αποτελούν το 5.8% του ελληνικού φοιτητικού σώματος, με την πλειοψηφία αυτών να επιλέγουν πανεπιστήμια και κολλέγια στο Ηνωμένο Βασίλειο (36.1%), και έπειτα τη Γερμανία (15.8%)⁷.

Ο ΟΟΣΑ (2011) σε έκθεσή του επισημαίνει πως η Ελλάδα δεν έχει ακόμη την μέθοδο να προσελκύσει περισσότερους φοιτητές από το εξωτερικό στα εγχώρια ανώτατα εκπαιδευτικά καθώς το 78.7% των ξένων φοιτητών που βρίσκονται στη Ελλάδα προέρχονται από γειτονικές χώρες, και μόνο το υπόλοιπο 20.7% προέρχεται από τις 33 χώρες μέλη του ΟΟΣΑ.

Ένα από τα καίρια ζητήματα της αντιπαράθεσης των τελευταίων ετών αποτελεί η αναγνώριση των ιδιωτικών πανεπιστημίων, η οποία απαγορεύεται από το Σύνταγμα του 1975. Μέχρι πρόσφατα, πολυάριθμα ιδιωτικά ιδρύματα, τα οποία είναι συχνά παραρτήματα ευρωπαϊκών και αμερικανικών πανεπιστημίων αλλά και διαπιστευμένα μη κερδοσκοπικά ιδρύματα ή εξολοκλήρου ιδιόκτητα πανεπιστήμια, έχουν λειτουργήσει νόμιμα ως Εργαστήρια Ελευθέρων Σπουδών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: Αριθμός Ελλήνων φοιτητών που επιλέγουν να σπουδάσουν στο εξωτερικό

⁷ <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/education/data/database>

ΠΗΓΗ: <http://data.uis.unesco.org/Index.aspx?queryid=120>

Στην αρχή της δεκαετίας του 1990, ενόψει της εμφάνισης ‘ιδιωτικών πανεπιστημίων’ έχει δημιουργηθεί ένας σημαντικός αριθμός αποφοίτων, των οποίων τα προσόντα αναγνωρίστηκαν εύκολα από τον ιδιωτικό τομέα εργασίας. Παρόλα αυτά, τα προσόντα αυτά δεν αναγνωρίστηκαν σε σχετικές με το δημόσιο τομέα θέσεις εργασίας. Το γεγονός αυτό σταδιακά δημιούργησε ένα κοινωνικό φαινόμενο διάκρισης μεταξύ των ιδιωτικών και δημόσιων ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Επιπρόσθετα, με λίγες εξαιρέσεις, η ελληνική κυβέρνηση αρνείται να αναγνωρίσει τα τριετή προγράμματα σπουδών⁸. Οι φοιτητές που έχουν ολοκληρώσει τις προπτυχιακές σπουδές τους σε μια ξένη χώρα αντιμετωπίζουν μεγάλες δυσκολίες στο να διεκδικήσουν θέσεις εργασίες στον δημόσιο τομέα, εκτός εάν έχουν πραγματοποιήσει μεταπτυχιακές σπουδές, οπότε τα ακαδημαϊκά τους προσόντα θεωρούνται ισότιμα ενός τετραετούς προπτυχιακού προγράμματος σπουδών ενός ελληνικού ιδρύματος. Κατόπιν πιέσεων από τις χώρες μέλη της ΕΕ, και μέσα στο πλαίσιο των συμφωνιών της Bologna, η Ελλάδα αναθεωρεί την κατάταξη των αναγνωρίσεων σπουδών, με βάση τις επιταγές του θεσμικού πλαισίου του European Credit Transfer and Accumulation System/ECTS (συνήθως ο στόχος είναι να ολοκληρωθεί ένα προπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών εντός 3 ετών και ένα μεταπτυχιακό εντός 2 ετών).

Μια ακόμη πηγή των μακροχρόνιων προβλημάτων της ανώτατης εκπαίδευσης στην Ελλάδα, το οποίο έχει διερευνηθεί και από προηγούμενες μελέτες⁹ και εξωγενείς θεσμούς είναι η έλλειψη υποχρέωσης λογοδοσίας. Το φαινόμενο αυτό συνυπήρχε με έναν αυξημένο παρεμβατισμό στο σχεδιασμό και στη χρηματοδότηση των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, μέσα στο πλαίσιο του πολιτικού ομορτουισμού¹⁰. Στο σημείο αυτό, ένα καλό παράδειγμα αποτελεί ο αριθμός των διαθέσιμων θέσεων σε ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα που καταλήφθηκαν τόσο από το σοσιαλιστικό όσο και από το συντηρητικό κόμμα ως μέσον προσέλκυσης ψηφοφόρων (Psacharopoulos, 2003). Ο αριθμός των εισακτέων σε κάθε σχολή ορίζεται ετησίως από το Υπουργείο Παιδείας μέσω των Πανελλαδικών εξετάσεων. Ως συνέπεια, οι εκάστοτε κυβερνήσεις,

⁸ OECD, 2011; EHEA, 2012

⁹ Asderaki, 2009; OECD, 2011; Papadimitriou, 2011

¹⁰ Tsiligris, 2012.

ανεξαρτήτως κόμματος, δημιούργησαν σε αγροτικές περιοχές νέες σχολές και τμήματα ώστε να εξυπηρετήσουν τις πιέσεις και τα συμφέροντα των τοπικών ψηφοφόρων¹¹.

Το εκλογικό σύστημα των Πρυτάνεων μπορεί να εκτιμηθεί ως μια ακόμη προέκταση του προβλήματος αυτού. Το νομικό πλαίσιο 1268/1982 για τα ελληνικά πανεπιστήμια ορίζει τέσσερα ακαδημαϊκά επίπεδα εντός του θεσμού του Πανεπιστημίου: ίδρυμα, σχολή, τμήμα, τομέας/κατεύθυνση. Κάθε ακαδημαϊκή μονάδα έχει τη αυτόνομη ηγεσία και σύστημα λήψεως αποφάσεων. Οι Πρυτάνεις και αντιπρυτάνεις αποτελούν την ηγεσία των ελληνικών πανεπιστημίων. Υπάρχει ιεραρχική σύνδεση μεταξύ των τεσσάρων ακαδημαϊκών επιπέδων δομής σχετικά με την ηγεσία και τη λήψη αποφάσεων, με το επίπεδο του ιδρύματος να βρίσκεται στην κορυφή της ιεραρχίας και το επίπεδο του τομέα/κατεύθυνσης στη βάση. Η τελική αρμοδιότητα ωστόσο για διαμόρφωση νέων ακαδημαϊκών μονάδων και αλλαγή τίτλων, συγχωνεύσεων, διαχωρισμών ή καταργήσεων ακαδημαϊκών μονάδων ανήκει στο Υπουργείο Παιδείας, προκαλώντας σύγχυση και ασυμμετρία στη λήψη αποφάσεων.

---

¹¹ Koniordos, 2010

ΤΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Με την είσοδο στην Ευρωζώνη, η Ελλάδα παρουσίασε μια ταχεία ανάπτυξη εντός της περιόδου 2000 και 2008, κατά μέσο όρο 3.7%, όταν ο Ευρωπαϊκός μέσος όρος βρισκόταν στο 2%. Η μεγάλη ανεπάρκεια της ελληνικής ανταγωνιστικότητας υπήρξε καλυμμένη από την ευημερία που δημιουργήσε η ισχυρή καταναλωτική ζήτηση, που προερχόταν από τα χαμηλά επιτόκια δανεισμού που επικρατούσαν ως αποτέλεσμα της εισόδου στην Ευρωζώνη. Αποτελούσε ωστόσο κοινό μυστικό εντός της ΕΕ πως η Ελλάδα αντιμετώπιζε χρόνια δημοσιονομικά και εξωτερικά ελλείμματα, και ένα μεγάλο δημόσιο χρέος. Οι αδυναμίες αυτές εμφανίστηκαν τον Οκτώβριο του 2009, όταν η τότε κυβέρνηση ανακοίνωσε πως τα προηγούμενα δημοσιονομικά δεδομένα υπήρξαν εσφαλμένα. Ως αποτέλεσμα, το έλλειμμα για το 2008 διορθώθηκε από 5% σε 7.7% του Ακαθάριστο Εγχώριου Προϊόντος της χώρας (ΑΕΠ), ενώ οι προβλέψεις για το 2009 αναθεωρήθηκαν από 3.7% στο συντριπτικό 12.5% του ΑΕΠ, το οποίο με τη σειρά του στη συνέχεια αναδιαμορφώθηκε στο 13.6%. Η αντίστοιχη εκτίμηση του δημόσιου χρέους αυξήθηκε, από 99.6% σε 115.1% του ΑΕΠ το 2009¹².

Τα αναθεωρημένα δεδομένα τάραξαν την κοινή γνώμη, τόσο τους πολίτες όσο και τις αγορές. Το σημείο αυτό, ήταν και αρχή της χειρότερης οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα από το τέλος της δικτατορίας το 1974, καθώς και η σοβαρότερη στην ιστορία της Ευρωπαϊκής Νομισματικής Ένωσης. Η κρίση αυτή τόνισε της διαθρωτικές αδυναμίες, τις ανομοιογένειες και τις ανεπάρκειες της Ευρωζώνης, και την ευπάθεια του χρηματοοικονομικού καπιταλισμού απέναντι στις κρίσεις¹³. Η πρώτη ανταπόκριση από τον πυρήνα των χωρών-μελών της Ευρωζώνης και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) ήταν να προωθήσουν ένα μοντέλο ‘εσωτερικής υποτίμησης’ εντός της ελληνικής οικονομίας. Μια έξοδος της Ελλάδας από την Ευρωζώνη σε εκείνη τη συγκυρία υπολογιζόταν πως θα κόστιζε πολύ περισσότερο από τη συνέχιση της συμμετοχής της σε αυτήν, και για τον λόγο αυτόν οι Ευρωπαίοι ηγέτες δημιούργησαν ένα ‘σχέδιο διάσωσης’ βασισμένο σε δημοσιονομικές και διαθρωτικές μεταρρυθμίσεις. Κεντρικό ρόλο στις μεταρρυθμίσεις αυτές θα διαδραμάτιζαν οι μειώσεις μισθών και συντάξεων, η συρρίκνωση του δημόσιου τομέα και οι ιδιωτικοποιήσεις, τα οποία στόχευαν στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας και την προσέλκυση επενδύσεων.¹⁴

Όταν ξέσπασε η οικονομική κρίση στην Ελλάδα το 2009, το σχέδιο διάσωσης ξεκίνησε να εφαρμόζεται, αντιμετώπισε έντονη κριτική και αρνητική αντίδραση της κοινής γνώμης λόγω των οικονομικών και κοινωνικών επιπτώσεων¹⁵. Οι επιπτώσεις αυτές περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, της εκτόξευση της ανεργίας –ιδιαίτερα των νέων που αγγίζει το 50%- την περικοπή των πραγματικών εισοδημάτων μεταξύ 20 και 50 τοις εκατό, και την υποβάθμιση των δημοσίων υπηρεσιών οι οποίες απέκτησαν ανεπαρκές

¹² Matsaganis, 2011.

¹³ Markantonatou, 2013

¹⁴ Idem

¹⁵ Idem

προσωπικό λόγω των πολιτικών μείωσης του δημοσίου τομέα.¹⁶ Το τελευταίο, αποτελούνταν από δραστικές περικοπές στις δημόσιες δαπάνες, μαζικές ‘εθελούσιες’ συνταξιοδοτήσεις και υποχρεωτικά προγράμματα απολύσεων, καθώς επίσης και τερματισμός λειτουργίας ή συγχωνεύσεις μεταξύ δημόσιων οργανισμών, με επίκεντρο τους τομείς της παιδείας και της υγείας.

Το 2010, στο World Economic Forum στο Davos, ο τότε πρωθυπουργός Γιώργος Παπανδρέου, περιέγραφε την Ελλάδα ως μια χώρα που κυριαρχείται από διαφθορά, ευνοιοκρατία και πελατειακές σχέσεις, σε μια προσπάθειά του να αιτιολογήσει τα μέτρα λιτότητας που θα ακολουθούσαν.¹⁷ Ταυτόχρονα, τόνισε την αποφασιστικότητα της κυβέρνησης να εφαρμόσει της απαιτούμενες μεταρρυθμίσεις με κάθε πολιτικό κόστος, ενάντια σε όλα τα αντικρουόμενα συμφέροντα. Στις 3 Μαρτίου του 2010 η κυβέρνηση ανακοίνωσε το πρώτο πακέτο μέτρων λιτότητας, που στόχευαν στην δημοσιονομική σταθεροποίηση. Παρόλο που η ανακοίνωση αυτή έχει σημαντικό πολιτικό κόστος, απέτυχε να εξευμενίσει τις διεθνείς αγορές. Στο αρχικό αυτό στάδιο της κρίσης, επικράτησε στην ευρωπαϊκή κοινή γνώμη (και ιδιαίτερα στη Γερμανία) η άποψη πως η ελληνική οικονομία και κοινωνία καθοδηγούνταν από ασυδοσία και εκμεταλλεύονταν την έλλειψη ευρωπαϊκών μηχανισμών παρέμβασης για να αποσπών ευρωπαϊκά κονδύλια. Δηλώσεις Ευρωπαίων ηγετών, τίτλοι σε δημοφιλή μέσα ενημέρωσης, αλλά και άρθρα επιφανών ακαδημαϊκών αντανάκλουν την επικρατούσα τάση αντιμετώπισης της Ελλάδας ως μια ‘ειδική περίπτωση’ και το πολιτικό και οικονομικό σύστημα ως την γενεσιουργό αιτία της κρίσης¹⁸.

Κατόπιν αναβολών και κωλυσιεργίας από όλες τις πλευρές, συμφωνήθηκε με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, ένα άνευ προηγουμένου πακέτο διάσωσης, ύψους €110 δις. Το πακέτο αυτό δημιουργήθηκε ώστε να καλύψει της ανάγκες δανεισμού της χώρας για τα επόμενα τρία έτη. Η ελληνική κυβέρνηση, με τη σειρά της, υπέγραψε το Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής, το οποίο εγκρίθηκε από το ελληνικό Κοινοβούλιο στις 3 Μαΐου 2010. Το Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής (Μνημόνιο) δέσμευε την ελληνική κυβέρνηση στον περιορισμό δαπανών με ταυτόχρονη αύξηση φορολογικών μέτρων, με στόχο τη μείωση του δημοσίου ελλείμματος της χώρας κάτω από το 3% του ΑΕΠ μέχρι το 2014 (EC, 2010; IMF, 2010). Για να αποδειχθεί η αξιοπιστία της ελληνικής κυβέρνησης, ανακοινώθηκε ένα δεύτερο πακέτο μέτρων λιτότητας.

Το πακέτο διάσωσης κατάφερε να εντυπωσιάσει τις διεθνείς αγορές, ωστόσο δημιούργησε έντονη εγχώρια αντίδραση και ραγδαία ανάδειξη ακροαριστερών και ακροδεξιών παρατάξεων. Η κοινωνική αναταραχή έφτασε τα επίπεδα παροξυσμού στις 5 Μαΐου 2010, μέσω μια μεγάλης ειρηνικής διαδήλωσης, μέχρις ότου τρεις εργαζόμενοι σε κεντρική τράπεζα της Αθήνας έχασαν την ζωή τους, μετά από

¹⁶ Koutsogeorgopoulou, Matsaganis, Leventi & Schneider, 2014

¹⁷ Elliot 2010

¹⁸ Markantonatou, 2013

εμπρησμό που προήλθε από εξτρεμιστές¹⁹. Η τραγωδία προκάλεσε περαιτέρω αμφιβολίες για το μέλλον της χώρας, και μείωσε τις εκτιμήσεις επιτυχίας του πακέτου διάσωσης.²⁰

Καθώς η φτώχεια και η επαγγελματική ανασφάλεια διογκώθηκαν, αυξήθηκε η αλληλοδιαδοχή ευάλωτων κυβερνήσεων καθώς και η συρρίκνωση της κοινωνικής τους αποδοχής. Οι ελληνικές κυβερνήσεις από το 2009 έως το 2012 ευθυγραμμίστηκαν με τις επιταγές των δανειστών και εφάρμοσαν ταχείες μεταρρυθμίσεις με χαμηλά αποτελέσματα: την περίοδο εκείνη το ΑΕΠ της Ελλάδας συρρικνώθηκε κατά περίπου 18 τοις εκατό²¹. Η συρρίκνωση αυτή είναι η μεγαλύτερη στην ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας σε καιρό ειρήνης. Η οικονομική κρίση οδήγησε, μεταξύ άλλων, σε επιδείνωση των εργασιακών συνθηκών και αύξηση της ανεργίας. Μεταξύ των ετών 2008 και 2011 οι προσλήψεις νέων υπαλλήλων μειώθηκαν κατά 26 τοις εκατό, και από 1,143,920 σε 839,015²². Παρόλο τον καταστροφικό κοινωνικό-οικονομικό αντίκτυπο των μέτρων λιτότητας, η μέθοδος αυτή εφαρμόστηκε ασύμμετρα. Κατά συνέπεια, οδήγησε σε ένα δεύτερο πακέτο διάσωσης το 2012 το οποίο διαιώνισε την ύφεση και τις συνεχόμενες περικοπές σε μισθούς και συντάξεις (Koutsogeorgopoulou et.al, 2014). Τα ποσοστά ανεργίας στην Ελλάδα το 2013 αυξήθηκαν από 26.9 τοις εκατό και σύμφωνα με το ΟΟΣΑ προβλέπονταν στο 28.2 τοις εκατό το 2014.

Η τρέχουσα κατάσταση στην Ελλάδα μπορεί να γίνει αντιληπτή ως ένα προϊόν εκρηκτικού συνδυασμού εξωγενών και ενδογενών παραγόντων (Zahariadis, 2013). Πολλές από τις εξωγενείς θεωρίες εναποθέτουν τις ευθύνες του προβλήματος στη γενικότερη αποτυχία του παγκόσμιου καπιταλισμού και τις ανισορροπίες που δημιουργήθηκαν λόγω αυτού. (Kouvelakis, 2011).

Επιπρόσθετα, η Ελλάδα εξέθεσε τις συστημικές αδυναμίες που κληρονομήθηκαν μαζί με την Ευρωπαϊκή ενοποίηση, περισσότερο από κάθε άλλη χώρα μέλος της. (Featherstone, 2011). Τοιουτοτρόπως, σύμφωνα με τις προσεγγίσεις αυτές η Ελλάδα μπορεί να θεωρηθεί ως μια έκφανση της ευρύτερης χρηματοοικονομικής κρίσης και από την άλλη ως μια πτυχή των ευρύτερων ανεπαρκειών ενοποίησης εντός της ΕΕ που αποκαλύφθηκαν με το ξέσπασμα της κρίσης το 2008²³.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί πως τα αίτια που προκάλεσαν την ευπάθεια της χώρας στην οικονομική κρίση δεν μπορούν να γίνουν αντιληπτά χωρίς μια αναφορά στα

---

¹⁹ McElroy & Anast, 2010

²⁰ Matsaganis, 2011

²¹ Koulouris, Moniarou-Papakonstantinou & Kyriaki-Manessi, 2014

²² Karantinos, 2012

²³ Vasilopoulou, Halikiopoulou & Exadaktylos, 2013

ενδημικά προβλήματα της Ελλάδας, και της πολιτισμικής, ιστορικής και θεσμικής της εξέλιξης.

Από ιστορική οπτική, ο Richter (2012) ορίζει την πηγή αυτού που αποκαλεί ‘Αθηναϊκή πελατειοκρατία,’ σύμφωνα με τους παρακάτω λόγους:

- Το κληροδότημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην Ελλάδα, κατά την οποία το κράτος θεωρούνταν ως ‘εκμεταλλευτής’, δημιουργώντας μεταγενέστερα μια νοοτροπία δυσπιστίας απέναντι στον ίδιο τον θεσμό.
- Η Αμερικανική και Βρετανική επιρροή μετά τον Β Παγκόσμιο Πόλεμο, που υποδαύλισε την σκληρή έκβαση του εμφυλίου πολέμου και στη συνέχεια την στρατιωτική δικτατορία, οι πολωτικές συνέπειες της οποίας είναι εμφανείς έως σήμερα .

Από πολιτική οπτική, ο Paras (2014) υποστηρίζει πως η χώρα κατά τη μετα-δικτατορική εποχή διευκόλυνε την εγκαθίδρυση ενός λαϊκίστικου δημοκρατικού συστήματος, το οποίο επέτρεψε την πολιτική και οικονομική ανάπτυξη σε περιόδους διεθνούς χρηματοοικονομικής σταθερότητας. Ταυτόχρονα, επιτυχημένες κυβερνήσεις για σχεδόν τρεις δεκαετίες απέτυχαν να ξεπεράσουν τα ενδημικά προβλήματα της χαμηλής ανταγωνιστικότητας, των ανισοροπιών σε εμπόριο και επενδύσεις, και της αναποτελεσματικής δημοσιονομικής διαχείρισης τοποθέτησαν την οικονομία σε μια ευάλωτη θέση στο διεθνή χάρτη.²⁴

Από οικονομική οπτική, ο Axt, (2010) υποστηρίζει πως η ελληνική κρίση είναι εσωτερικά δημιουργημένη λόγω των υψηλών ελλειμμάτων, του αυξανόμενου δημόσιου χρέους, και της παράκαμψης των κανόνων της ΕΕ. Σύμφωνα με τον Axt, οι παράγοντες αυτοί βασίζονται στις πελατειακές σχέσεις, τις οποίες θεωρεί ένα αναμφισβήτητο θεμελιώδες χαρακτηριστικό της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας. Είναι απαραίτητο να αναφερθεί το ερώτημα που εγείρεται, σύμφωνα με ακαδημαϊκούς που εστιάζουν στα εσωτερικά αίτια της κρίσης, το οποίο είναι όχι μόνο ‘πώς η Ελλάδα απέτυχε’ τώρα, αλλά επίσης, πώς κατάφερε δεδομένων των παραπάνω παθογενειών να διατηρήσει ένα σχετικά σταθερό δημοκρατικό σύστημα διακυβέρνησης από το 1974²⁵. Αυτό καταδεικνύει το ελληνικό παράδοξο: η χώρα η οποία κατάφερε να αναπτύξει το δημοκρατικό θεσμικό σύστημα, διατήρησε ταυτόχρονα τις βαθιά ριζωμένες πελατειακές δομές της.

Το πιο σημαντικό όλων αποτελεί ότι, ύστερα από οχτώ συνεχή έτη αυστηρής εφαρμογής προγραμμάτων λιτότητας στην Ελλάδα και τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες σε κρίση (Ισπανία, Πορτογαλία, Ιταλία, Κύπρο, Ιρλανδία) είναι εμφανές πως οι πολιτικές αυτές επιδείνωσαν παρά αντιμετώπισαν το πρόβλημα²⁶. Η Markantonatou (2013) υποστηρίζει πως το πακέτο διάσωσης είχε δραματικές οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες (ΠΙΝΑΚΑΣ 3), οι οποίες αύξησαν περισσότερο από ότι περιορίσαν το εθνικό χρέος; επιπλέον, αύξησαν περισσότερο από ότι εξομάλυναν την κοινωνική ανέχεια μέσω μεγάλων περικοπών στο σύστημα κοινωνικής πρόνοιας²⁷, στο εκπαιδευτικό σύστημα και

²⁴ Featherstone, 2011

²⁵ Vasilopoulou et.al., 2013

²⁶ Giousmpasoglou, 2014

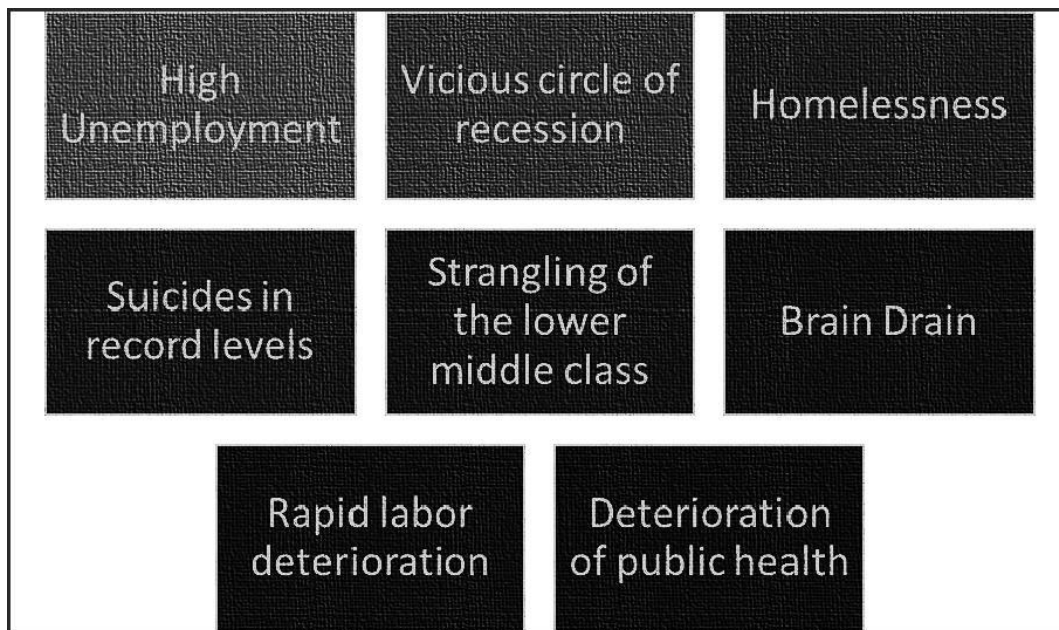
²⁷ Kotroyannos, Lavdas, Tzagkarakis, Kamekis, & Chourdakis, 2013

στο σύστημα υγείας. Ακόμη, επήλθε ομαδική απόλυση 15,000 δημοσίων υπαλλήλων και η νεανική ανεργία αυξήθηκε στο 64.2 τοις εκατό. Η γενική ανεργία βρέθηκε στο 27 τοις εκατό, μειώθηκε η ποιότητα ζωής και το 20 τοις εκατό των πολιτών ζει στο όριο της φτώχειας.²⁸ Αυξήθηκαν οι αυτοκτονίες και τα ποσοστά κατάθλιψης (Euro Health Net, 2011) καθώς και οι κοινωνικές αναταραχές (Matsaganis, 2011).

Το πρόβλημα δεν είναι μόνο ελληνικό, είναι ευρωπαϊκό. Το 2010, 17 χώρες εφάρμοσαν μέτρα λιτότητας €487 δις, τα οποία οδήγησαν σε μείωση της αύξησης του ΑΕΠ κατά 2.7 τοις εκατό στις χώρες αυτές (Theodoropoulou & Watt 2011).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: Οι κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες της κρίσης

ΠΗΓΗ: Markantonatou (2013), p.17.

Η ειδοποιός διαφορά των κρίσεων της Ευρωζώνης ωστόσο, έγκειται στο γεγονός πως ναι μεν η γενεσιουργός αιτία ανευρίσκεται στην οικονομία των χωρών αυτών, την ευθύνη εξόδου από τις κρίσεις αυτές ωστόσο αναλαμβάνει ο πολιτικός τομέας. Στην Ελλάδα, ο τομέας αυτός απέτυχε.

Στα τέλη του 2014, η ελληνική οικονομία κατέγραψε ρυθμό ανάπτυξης 1,7% στο, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (Q3- 2014, ΕΛΣΤΑΤ), γεγονός το οποίο διαμορφώνει έναν ετήσιο ρυθμό μεγέθυνσης της οικονομικής δραστηριότητας της τάξης του 0,8% σε σχέση με το 2013. Έτσι, το 2014 ήταν η πρώτη χρονιά ανάπτυξης ύστερα από 6 χρόνια ύφεσης, αλλά οι δείκτες για το πώς κινείται η οικονομία από το 2015 έως το 2017 δημιουργούν προβληματισμό.

²⁸ Kouvoussis 2013

ΑΜΕΣΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΑΝΩΤΑΤΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Σχεδόν 8 χρόνια από την αρχή της οικονομικής κρίσης, η ελληνική κοινωνία φαίνεται διχασμένη σχετικά με τις εξελίξεις στην ανώτατη εκπαίδευση²⁹. Έχουν υπάρξει ορισμένες απόπειρες μεταρρυθμίσεων στην ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας για την αναδιαμόρφωση του συστήματος ανώτατης εκπαίδευσης, με στόχο να ευθυγραμμιστεί με τις ραγδαίες εξελίξεις στο κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον.

Παρόλες τις μεταβολές, οι ακαδημαϊκοί υποστηρίζουν πως το ελληνικό σύστημα ανώτατης εκπαίδευσης είναι ανεπαρκές και υπερβολικά κεντροποιημένο, όντας δέσμιος θεσμών και γραφειοκρατίας. (Platsidou & Diamantopoulou, 2009).

Η κρίση που ξέσπασε το 2009 αποτέλεσε μια χρυσή ευκαιρία αναδιάρθρωσης του συστήματος ανώτατης εκπαίδευσης μια για πάντα. Το νέο θεσμικό πλαίσιο για την αναδιάρθρωση της ανώτατης εκπαίδευσης στην Ελλάδα, το οποίο ψηφίστηκε το 2011 (Νόμοι 4009/2011 και 4076/2012), στόχευαν στην εισαγωγή θεμελιωδών μεταρρυθμίσεων, ώστε να συγκλίνει το σύστημα ανώτατης εκπαίδευσης με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο³⁰. Οι προτεινόμενες αλλαγές, γνωστές και ως ‘Σχέδιο Αθηνά’, περιλάμβαναν τα εξής. (ΠΙΝΑΚΑΣ 4)

ΠΙΝΑΚΑΣ 4. ‘Σχέδιο Αθηνά: κριτήρια ενοποίησης των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων

Φυσικό μέγεθος και Δομή	Γεωγραφική Τοποθεσία	Θεματικό Πεδίο & πλεονασμός διδακτέας ύλης
Ποιότητα και Βιωσιμότητα	Ποσοστά Απασχόλησης Αποφοίτων	Ερευνητική Δραστηριότητα και Διεθνής Αναγνώριση
Αναλογία Φοιτητών/Ακαδημαϊκών	Κατάσταση Υφιστάμενων Υποδομών	Αριθμός αιτούντων για εισαγωγή
Απονομές Διδακτορικών		

Πηγή: ICEF Monitor (<http://monitor.icef.com/2013/02/consolidation-to-begin-for-greek-higher-education/>).

²⁹ Bougioukos, 2013

³⁰ Koutsogeorgopoulou et al., 2014

- Σύμφωνα με το νέο εκλογικό σύστημα, οι Πρυτάνεις διορίζονται από ένα διοικητικό συμβούλιο, ακολουθώντας μια διεθνή διαδικασία ανοιχτή στο κοινό που αντιπαραβάλλει τα τυπικά προσόντα της θέσης.
- Η μετατόπιση των αρμοδιοτήτων διαχείρισης οικονομικών και ανθρωπίνου δυναμικού από το Υπουργείο Παιδείας στα ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης ώστε να αυξηθεί η αυτονομία και η ευθύνη λογοδοσίας.
- Ο αριθμός των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων θα μειωθεί από 40 σε 32 και ο αριθμός των τμημάτων από 528 σε 408, με προοπτική περαιτέρω εξορθολογισμού. Η διακοπή λειτουργίας ή συγχώνευση τμήματος θα αποφέρει σημαντικές περικοπές σε ακαδημαϊκό και διοικητικό προσωπικό.
- Επιπλέον, υπάρχουν σχέδια για ανάπτυξη μιας σαφούς βάσης δεδομένων του πλήθους των φοιτητών και του προσωπικού, οικονομικών στοιχείων και ερευνητικών δεδομένων, ώστε να ανιχνευθούν οι υποδομές των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Για να ενισχυθεί η ανίχνευση, ένα λεπτομερές Σχέδιο Δράσης θα παρέχει 2 φορές το χρόνο (Ιούνιο-Δεκέμβριο) τις οδηγίες για τη βελτίωση τις αποτελεσματικότητας του εκπαιδευτικού συστήματος, στοχεύοντας να προάγει τα ελληνικά δεδομένα κοντά στον ευρωπαϊκό μέσο όρο.

Η ανακοίνωση των αλλαγών αυτών πυροδότησε μια έντονη αντίδραση των αριστερών παρατάξεων, των συνδικαλιστικών οργανώσεων και, κυρίως, των φοιτητών με αριστερά φρονήματα. Κατά συνέπεια, ακολούθησε μια μακροσκελής σειρά διαδηλώσεων, απεργιών και καταλήψεων, που αποτέλεσαν καθημερινότητα για την ακαδημαϊκή ζωή φοιτητών και του προσωπικού των πανεπιστημίων. Η πρόφαση των ενεργειών αυτών είναι η διαφύλαξη της ανώτατης εκπαίδευσης ως δημόσιο αγαθό.

Οι συμφωνίες για το ελληνικό χρέος οδήγησαν σε μεγάλες περικοπές στις δημόσιες δαπάνες γενικά. Και όπως είναι επόμενο, ειδικά στην ανώτατη εκπαίδευση. Συνεπώς τα ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης, τα οποία εξ ορισμού εξαρτώνται από δημόσια χρηματοδότηση εφόσον απαγορεύεται δια Συντάγματος κάθε ιδιωτική πρωτοβουλία στην ανώτατη εκπαίδευση, επλήγησαν δραματικά³¹. Σύμφωνα με στοιχεία του προϋπολογισμού του 2014, οι δαπάνες του Υπουργείου Παιδείας ανέρχονταν στα 4.5 δις, τουτέστιν 8.1% λιγότερο από τον προηγούμενο χρόνο, αναλογώντας σε καθαρή μείωση 400 εκατομμυρίων ευρώ. Από τον ίδιο προϋπολογισμό, 877 εκατομμύρια διοχετεύθηκαν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, από τα οποία λιγότερο από 30% προς υποδομές, εξοπλισμό και έρευνα. Οι αριθμοί αυτοί είναι σημαντικά μειωμένοι σε σχέση με το 2012, όταν οι συνολικές δαπάνες ανέρχονταν στο 1 δις, από τα οποία

³¹ Koulouris, Moniarou-Papakonstantinou & Kyriaki-Manessi, 2014

πάνω από το 40% προορίζονταν για επενδύσεις και έρευνα³². Τα αυστηρά μέτρα λιτότητας ώθησαν τα πανεπιστήμια της Ελλάδας στα όρια της κατάρρευσης, με αρκετά πρώην διαπρεπή ιδρύματα τα οποία επλήγησαν σημαντικά να εξαναγκαστούν να διακόψουν τη δυσλειτουργία τους³³.

Όσον αφορά τις μη ακαδημαϊκές απαιτήσεις στον προϋπολογισμό, πολλά ιδρύματα αναγκάστηκαν να καλύψουν τα έξοδα συντήρησης και επισκευών σε πολύ βασικό επίπεδο. Οι σοκαριστικές εικόνες από την κακή κατάσταση των εγκαταστάσεων στα πανεπιστήμια και τη φοιτητική στέγαση, επιδεικνύουν τον αντίκτυπο της οικονομικής κρίσης στην ‘δωρεάν’ δημόσια παιδεία: κακή συντήρηση των κτιριακών εγκαταστάσεων, σωροί από σκουπίδια, διακίνηση ναρκωτικών, λεηλασίες και βανδαλισμός, είναι μερικές μόνο από τις εικόνες που παραπέμπουν σε ghettos και όχι ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα³⁴. Από την άλλη, υπάρχουν και ορισμένες σχολές που έχουν καταφέρει να διατηρήσουν ακόμη και σε περιόδους λιτότητας υψηλής ποιότητας έρευνα και άριστους αποφοίτους³⁵.

Ο αντίκτυπος των μέτρων λιτότητας που επιβλήθηκαν είναι επίσης καταστροφικός και για το ακαδημαϊκό και διοικητικό προσωπικό. Από το 2009, πολλές θέσεις εργασίας καταργήθηκαν, μέσω της μη αντικατάστασης αυτών από προσωπικό που συνταξιοδοτήθηκε. Επιπλέον, η οικονομική κρίση εξανάγκασε πολυάριθμους υψηλά καταρτισμένους ακαδημαϊκούς να αποχωρήσουν για το εξωτερικό, αναζητώντας καλύτερες προοπτικές και συνθήκες εργασίας. Η αναλογία προσλήψεων στον δημόσιο τομέα επεκτάθηκε και στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα: μία πρόσληψη για κάθε δέκα συνταξιοδοτούμενους. (Aggelopoulos & Astrinaki, 2011).

Το τελευταίο είναι σημαντικό, καθώς ένας ολοένα αυξανόμενος αριθμός ακαδημαϊκού προσωπικού επέλεγε να μεταβάλει το συνταξιοδοτικό του πλάνο λόγω της συνεχούς αβεβαιότητας στο οικονομικό περιβάλλον. Οι μειώσεις στη χρηματοδότηση οδήγησαν επιπρόσθετα και σε περικοπές του προσωρινού προσωπικού για διαλέξεις και εργαστηριακά μαθήματα³⁶. Η κατάσταση επιδεινώθηκε όταν το 2013, κατόπιν κοινής πρωτοβουλίας του Υπουργείου Παιδείας και του Υπουργείου Διοικητικής Μεταρρύθμισης, αποφασίστηκε να τεθούν σε καθεστώς κινητικότητας 1349 διοικητικοί υπάλληλοι από 8 πανεπιστήμια³⁷. Αυτό σημαίνει πως

---

³² Stratis, 2014

³³ DW, 2014; Smith, 2013

³⁴ Nivolianitis, Kokkolakis & Mpasta, 2014

³⁵ ResearchRanking.org; eKathimerini.com, 2013

³⁶ Koulouris et al., 2014

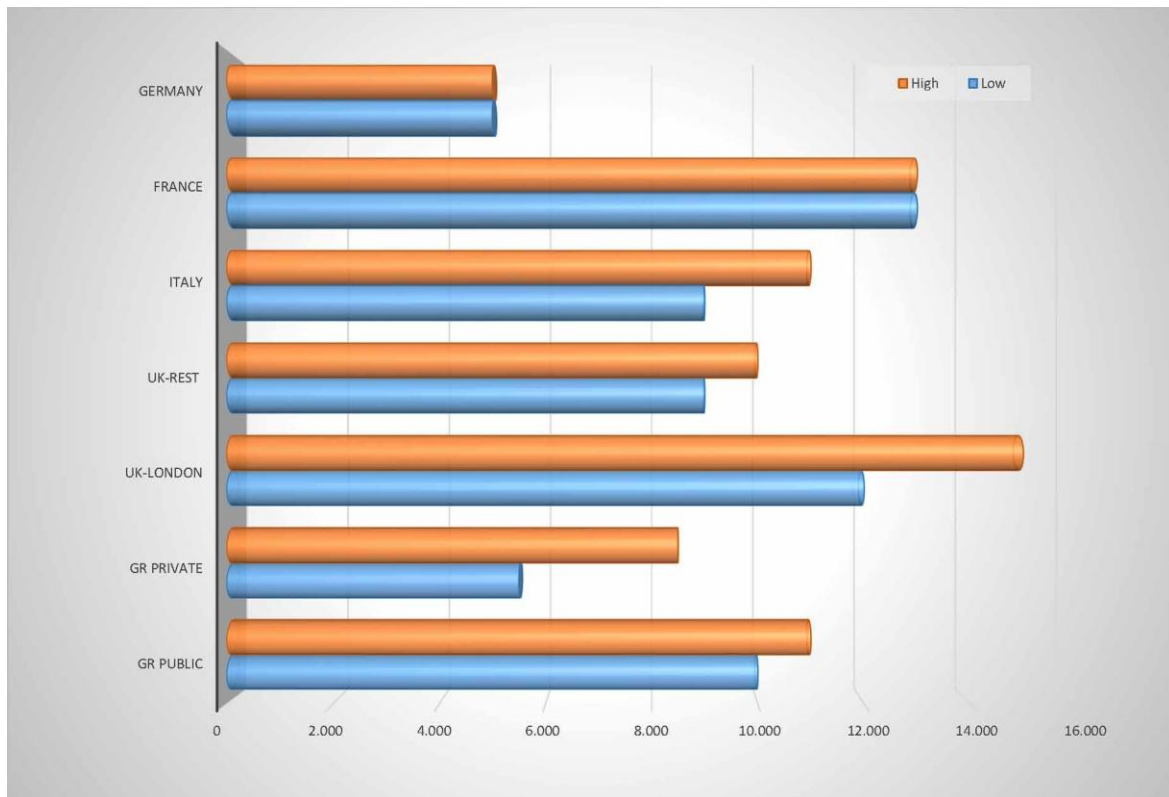
³⁷ Bougioukos, 2013

εντός πολύ περιορισμένου χρονικού διαστήματος τα εκπαιδευτικά αυτά ιδρύματα θα έπρεπε να λειτουργούν με 405 λιγότερο προσωπικό.

Όλα τα παραπάνω πίεσαν περαιτέρω τους φοιτητές και τις οικογένειές τους. Ο Marseilles (2014) υποστηρίζει πως η δωρεάν δημόσια εκπαίδευση στην Ελλάδα είναι εν τέλει πολύ ακριβό αγαθό και αυτό ισχύει ακόμη περισσότερο μετά το 2008, όποτε και ξεκίνησαν να διαφαίνονται τα πρώτα συμπτώματα της οικονομικής κρίσης.

Υπολογίζεται (tanea.gr, 2009) πως η φοίτηση σε ένα ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα κοστίζει μεταξύ €3,500 και €4,000 ετησίως για έναν φοιτητή που είναι εγγεγραμμένος σε κάποιο τμήμα σπουδών στην πόλη καταγωγής τους, μεταξύ €5,000 και €5,500 για έναν φοιτητή που ήταν αρκετά τυχερός ώστε να εξασφαλίσει δημόσια στέγαση και σίτιση μαζί με την εγγραφή του σε ένα πρόγραμμα σπουδών εκτός της πόλης καταγωγής του και μεταξύ €10,000 και €11,000 για έναν φοιτητή που θα πρέπει να ενοικιάσει στέγαση και να ανταποκριθεί στα λοιπά έξοδα διαβίωσης. Το αντίστοιχο κόστος για φοίτηση σε ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα του εξωτερικού, κυμαίνεται μεταξύ €5,000 και €15,000, αναλόγως τη χώρα και το εκπαιδευτικό ίδρυμα. (ΠΙΝΑΚΑΣ 5).

ΠΙΝΑΚΑΣ 5:ΕΤΗΣΙΟ ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΚΟΣΤΟΣ (€) ΓΙΑ ΠΡΟΠΤΥΧΙΑΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

ΠΗΓΕΣ: HSBC Studying Abroad Research; ethnos.gr; tanea.gr; look4studies.com.

Η έλλειψη συντονισμού και δικτύου ανεύρεσης επιδομάτων και υποτροφιών εναποθέτει όλο το βάρος του κόστους προπτυχιακών σπουδών αποκλειστικά στις οικογένειες των φοιτητών. Τα μέτρα λιτότητας αύξησαν τον αριθμό των οικογενειών (ιδιαίτερα της μεσαίας τάξης) οι οποίες αδυνατούσαν να ανταποκριθούν στη χρηματοδότηση των σπουδών των παιδιών τους³⁸. Πριν την έναρξη της κρίσης το 2008, οι φοιτητές που προέρχονταν από οικονομικά αδύναμες οικογένειες έπρεπε να εργαστούν ώστε να καλύψουν πλήρως τα έξοδα των σπουδών τους. Πλέον, είναι η συντριπτική πλειοψηφία των φοιτητών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Υπό τις τρέχουσες συνθήκες, υπάρχει ένας σταθερά αυξανόμενος αριθμός φοιτητών που αδυνατούν για οικονομικούς λόγους να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους. Παρόλα αυτά υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός φοιτητών που καταφέρνουν παρά τις παραπάνω δυσκολίες να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους. Οι Έλληνες φοιτητές, παρά τις θεσμικές αντιξοότητες εκτιμούν την εκπαίδευση και έχουν ισχυρό υπόβαθρο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης³⁹. Η απόκτηση ενός πανεπιστημιακού τίτλου σπουδών και η άμεση αναχώρηση για συνέχιση των (συνήθως μεταπτυχιακών) σπουδών στο εξωτερικό ή ανεύρεση εργασίας φαντάζει ως η μόνη βιώσιμη επιλογή για την είσοδο στην αγορά εργασίας και εξασφάλιση ενός αξιοπρεπούς επιπέδου ζωής⁴⁰.

Η απόλυτη πρόκληση που αντιμετωπίζουν οι φοιτητές της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα εν μέσω κρίσης αποτελεί η απόκτηση πτυχίου εντός του προβλεπόμενου έτους σπουδών, καθώς το εκπαιδευτικό τους ίδρυμα συχνά δεν λειτουργεί. Ταυτόχρονα, οι Έλληνες φοιτητές είναι πιθανό να μείνουν εκτός των απαιτούμενων εργαστηρίων τους, των αιθουσών και των βιβλιοθηκών τους, την ίδια στιγμή όπου οι φοιτητές που επέλεξαν να ακολουθήσουν τις σπουδές τους στο εξωτερικό δεν χάνουν ούτε μια διδακτική ώρα για τέτοιους λόγους, και είναι εξοπλισμένοι με γνώσεις και δεξιότητες που τους προετοιμάζουν για την είσοδό τους σε μια υψηλά ανταγωνιστική αγορά εργασίας. Παρά το γεγονός ότι οι τελευταίοι δεν είναι περισσότερο προικισμένοι από τους Έλληνες ομόλογούς τους, οι φοιτητές του εξωτερικού είναι πιο δραστικά προετοιμασμένοι να ανταπεξέλθουν στις μέλλουσες επαγγελματικές προκλήσεις.

Από όλα αυτά παραπάνω προκύπτει μια σημαντική ερώτηση: πόσο συμβατή μπορεί να είναι η αναδιαμόρφωση της ανώτατης εκπαίδευσης και οι επικείμενες μεταρρυθμίσεις με τα μέτρα λιτότητας που κρίνονται απαραίτητα για τη δημοσιονομική εξυγίανση; Παρά την ύπαρξη απόψεων πως οι δύο αυτοί στόχοι μπορούν να συνυπάρξουν, (the double dividend hypothesis), δεν υπάρχει απόδειξη μέχρι στιγμής πως η ελληνική κοινωνία καρπώνεται θετικά αποτελέσματα. (Bougioukos, 2013).

---

³⁸ Marseilles, 2014

³⁹ Stratis, 2014

⁴⁰ Christopoulos *et. al*, 2014; Patrutiu-Baltes, 2014

Mini case study: Η άλωση της Ελληνικής Ακαδημίας⁴¹

Το καλοκαίρι του 2011, η κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου επιχείρησε να αναδιαμορφώσει την ανώτατη εκπαίδευση στην Ελλάδα, με ένα νομοσχέδιο το οποίο, αν και όχι ριζοσπαστικό, αποτελούσε πρόοδο. Για πρώτη φορά, η χρηματοδότηση στα ελληνικά πανεπιστήμια, θα ήταν άμεσα συνδεδεμένη με την αναλογία του ερευνητικού τους έργου και εξωτερικές αξιολογήσεις. Τέθηκαν όρια στα επιτρεπόμενα έτη όπου οι φοιτητές θα μπορούσαν να φοιτούν στα προγράμματα σπουδών και ορίστηκε ελάχιστος αριθμός διαλέξεων ανά μάθημα κάθε εξάμηνο. Το νομοσχέδιο αυτό, επίσης, θα καταργούσε τον περιβόητο νόμο ασυλίας, ένα νόμο απολίθωμα της δεκαετίας του 1970, όταν το πολιτικό άσυλο ήταν απαραίτητο υπό καθεστώς στρατιωτικής χούντας.

Το πιο σημαντικό όμως μέρος του νομοσχεδίου, ήταν η υιοθέτηση της οργανωτικής και διοικητικής δομής στα πρότυπα των βρετανικών και αμερικανικών πανεπιστημίων. Όλα τα πανεπιστήμια θα διοικούνταν από ένα συνδυασμό μελών του ακαδημαϊκού προσωπικού και προσωπικοτήτων εκτός πανεπιστημίου. Στόχος ήταν η υποβάθμιση της επιρροής των πολιτικών κομμάτων και των φοιτητικών παρατάξεων, τα οποία επί σειρά ετών διέπουν τον ακαδημαϊκό βίο.

Το ελληνικό κοινοβούλιο, ενέκρινε το νομοσχέδιο αυτό τον Αύγουστο του 2011, με πρωτοφανή πλειοψηφία 85%. Ωστόσο, ομάδες συμφερόντων και περιθωριακές ομάδες αντέδρασαν βίαια. Αναρχικοί πραγματοποίησαν καταλήψεις σε κτίρια και απείλησαν τα μέλη του ακαδημαϊκού προσωπικού, ενώ ταυτόχρονα οι αρχές αρνήθηκαν να επιβάλλουν το νόμο. Ως απάντηση, η τότε κυβέρνηση συνασπισμού πρότεινε ένα δεύτερο νομοσχέδιο, προσαρμόζοντας το πρώτο. Παρόλα αυτά, οι περιθωριακές αριστερές ομάδες κατάφεραν να ακυρώσουν την εκλογική διαδικασία σε κάθε ελληνικό πανεπιστήμιο, κάνοντας κατάληψη στα εκλογικά κέντρα και απειλώντας τα μέλη του ακαδημαϊκού προσωπικού που επρόκειτο να ψηφίσουν.

Η μόνη επιλογή του Υπουργείου Παιδείας, ήταν η σύσταση ενός ηλεκτρονικού συστήματος εκλογών, τον Οκτώβριο του 2012. Ο ΣΥΡΙΖΑ, (ένα αριστερό κόμμα, τότε αντιπολίτευση της κυβέρνησης συνασπισμού) αντετάχθη στο ηλεκτρονικό εκλογικό σύστημα, χαρακτηρίζοντάς το ‘τεχνοφασιστικό’ και ‘αντισυνταγματικό’. Ωστόσο, σε κάθε ελληνικό πανεπιστήμιο που συμμετείχε στην ψηφοφορία, η συμμετοχή ήταν πάρα πολύ υψηλή, γεγονός που αποτελούσε χτύπημα για τις ομάδες συμφερόντων που υποστήριζαν πως αντιπροσωπεύουν τη φωνή της ακαδημαϊκής κοινότητας. Όταν ορίστηκε πως οι ηλεκτρονικές εκλογές θα λάβουν χώρο στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, 15 άτομα εισέβαλλαν στο πληροφοριακό κέντρο από νωρίς το πρωί και, κάνοντας κατάληψη στους προσωπικούς λογαριασμούς των ακαδημαϊκών, των φοιτητών και των διοικητικών υπαλλήλων, συμπεριλαμβανομένων και των νοσοκομείων που συνδέονται με το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Με λίγες εξαιρέσεις, κανείς δεν καταδίκασε το γεγονός, και κανένας πανεπιστημιακός εκπρόσωπος δεν τόλμησε να ειδοποιήσει τις Αρχές, λόγω φόβου επακόλουθων αντιποίνων. Η σωματική βία και ο εκφοβισμός είναι τόσο συχνά και συνηθισμένα φαινόμενα στα ελληνικά πανεπιστήμια, όπου σχεδόν κανείς πλέον δεν τολμά να αντιδράσει.

⁴¹ Προσαρμοσμένο από Hatzis (2012).

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΕΣ ΠΡΟΤΙΜΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ

Έχει αποδεχθεί πως οι οικονομικές συνθήκες δύνανται να επηρεάσουν τις επιλογές των πολιτών στον τομέα της παιδείας. Παρακάτω παρατίθεται προσέγγιση difference/indifference στις περιόδους πριν και κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Το αποτέλεσμα της έρευνας αποδεικνύει πως η επαγγελματική αβεβαιότητα που προκύπτει ως συνέπεια μιας οικονομικής κρίσης απωθεί τους φοιτητές από απαιτητικά σε ακαδημαϊκό επίπεδο αντικείμενα και τους στρέφει σε επιλογές με ασφαλέστερες επαγγελματικές προοπτικές.

Ο οικονομικός κύκλος είναι γνωστό πως επαναδιανέμει του παραγωγικούς συντελεστές σε μια οικονομία, οδηγώντας κάποιους τομείς στην άνθηση και άλλους στην μείωση. Οι βραχυπρόθεσμες μεταβολές σε ορισμένους τομείς προκαλεί μεταβολές στις διαθέσιμες επαγγελματικές ευκαιρίες και συνεπώς στην προτίμηση διαφορετικών ακαδημαϊκών αντικειμένων.

Οι συνέπειες της αποφοίτησης σε περιόδους κρίσεων σχετίζονται με μακροχρόνια μείωση στο εισόδημα.⁴² Προηγούμενες μελέτες έχουν αποδείξει πως οικονομικές διακυμάνσεις έχουν επηρεάσει τις επενδύσεις σε ανθρώπινο δυναμικό, συμπεριλαμβανομένης και της εισαγωγής στην ανώτατη εκπαίδευση καθώς και την αποφοίτηση από αυτήν. Επιπλέον, πρόσφατες μελέτες έχουν υπογραμμίσει σύνδεση μεταξύ των οικονομικών κύκλων και των επιλογών σε ακαδημαϊκά αντικείμενα.

Παρακάτω μελετώνται οι βραχυπρόθεσμες επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στο εύρος των επιλογών αντικειμένων ανώτατης εκπαίδευσης στην Ελλάδα.

Η ελληνική κρίση αποτελεί μια από τις σοβαρότερες κρίσεις του ανεπτυγμένου κόσμου από το 1929. Παρόλο που το ΑΕΠ της Ελλάδας είχε αρχίσει να μειώνεται από το 2008, τα μέτρα λιτότητας που ελήφθησαν από τα τέλη του 2009 είχαν ως αποτέλεσμα μια πιο αιφνίδια και βαθύτερη επιβράδυνση της οικονομίας.

Η είσοδος των φοιτητών στην ανώτατη εκπαίδευση στην Ελλάδα βασίζεται σε ένα κεντροποιημένο σύστημα εισαγωγής, με το οποίο οι φοιτητές γίνονται απευθείας δεκτοί σε τμήματα των πανεπιστημίων. Γενικά, κάθε πανεπιστημιακό τμήμα προσφέρει ένα ακαδημαϊκό αντικείμενο και δεν επιτρέπονται αλλαγές σε αυτό σε κανένα στάδιο του προγράμματος σπουδών. Οι μαθητές εξετάζονται κάθε Μάιο, κατά το τελευταίο έτος του Λυκείου και οι επιδόσεις τους στις εξετάσεις αυτές αποτελούν το μοναδικό κριτήριο για την εισαγωγή τους στην ανώτατη εκπαίδευση. Οι Goulas and Megalokonomou (2015) περιγράφουν λεπτομερώς

⁴² Kahn (2010), Wee (2013) and Oreopoulos et al. (2012).

αυτή τη διαδικασία. Με την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων οι μαθητές καλούνται να καταθέσουν την λίστα με τα τμήματα σπουδών που επιθυμούν να εισαχθούν με σειρά προτίμησης. Η διαδικασία αυτή λαμβάνει χώρα κάθε Ιούλιο, όποτε και είναι η μοναδική περίοδος αιτήσεων κάθε χρόνο. Η διαδικασία των αιτήσεων δεν έχει απολύτως κανένα οικονομικό κόστος για τους μαθητές.

Αυτή η θεσμική ρύθμιση εγγυάται την πραγματική αποκάλυψη των προτιμήσεων. Παρόλα αυτά, η διαδικασία αιτήσεων είναι ανεξάρτητη από το τελικό αποτέλεσμα, καθώς η μη ρεαλιστική λίστα προτιμήσεων αποτελεί συχνή τακτική των μαθητών, αφού η πιθανότητα εισαγωγής είναι παίγνιο μη μηδενικού αθροίσματος. Η κατάθεση της λίστας προτιμήσεως απαιτεί πολλαπλό έλεγχο από πλευράς του μαθητή, εξαλείφοντας την πιθανότητα λάθους.

Η παρακάτω σειρά δεδομένων παραθέτει πληροφορίες για τον αριθμό των μαθητών που πραγματοποίησαν αιτήσεις σε ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα στην Ελλάδα από το 2003 έως το 2011. Επιπρόσθετα, παρατηρούμε πόσοι μαθητές κατέθεσαν κάθε πανεπιστημιακό ίδρυμα ως πρώτη δεύτερη και τρίτη επιλογή τους. Οι πληροφορίες της λίστας προτιμήσεων είναι ανεξάρτητες από την τελική αποδοχή στο εκάστοτε ίδρυμα. Απομονώνεται το αντίκρισμα της αβεβαιότητας σχετικά με τις οικονομικές προοπτικές σε εκπαιδευτικές επιλογές από ακόλουθες αλλαγές χρησιμοποιώντας ως έτη βάσης προηγούμενα χρόνια προ κρίσης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6: ΕΠΕΞΗΓΗΜΑΤΙΚΑ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

No of Applicants	No of University Departments
85967 (2003)	438
84529 (2004)	463
84529 (2005)	463
81213 (2006)	464
70237 (2007)	467
65388 (2008)	468
62654 (2009)	484
75185 (2010)	485
95949 (2011)	485
705,652	4217

Οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης με βάση τις μεταβολές στις προτιμήσεις ακαδημαϊκών αντικειμένων προκύπτουν από την παρακάτω σχέση:

$$Y_{d,f,t} = + \text{Crisis}_t \text{ Fields}_f + \text{Field}_f + \text{Crisis}_t + \text{Campus}_d \text{FE} + \text{Crisis}_t \text{ Campus}_d \text{FE} + \varepsilon_{d,f,t}$$

Όπου, $Y_{d,f,t}$ υποδηλώνει τα τρία διαφορετικά εξαγόμενα δεδομένα: το ποσοστό των αιτήσεων σε συγκεκριμένο Πανεπιστημιακό ίδρυμα στην τοποθεσία d , την ευρεία κατηγορία πανεπιστημιακού αντικείμενο f και το έτος t που αυτό δηλώθηκε ως πρώτη επιλογή, και το ποσοστό εκείνων που δήλωσαν το αντικείμενο αυτό μεταξύ των 3 πρώτων επιλογών τους. (ΠΙΝΑΚΑΣ 7, ΣΤΗΛΗ 1 ΚΑΙ ΣΤΗΛΗ 2.)

ΠΙΝΑΚΑΣ 7: OLS ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΠΑΛΙΝΔΡΟΜΗΣΗΣ

	(1)	(2)
Crisis	-0.012 (0.010)	-0.030 (0.027)
Unemployment	-0.059 (0.014)***	-0.154 (0.035)***
Crisis*Computer Science and Engineering	-0.056 (0.008)***	-0.128 (0.014)***
Crisis*Agriculture and Forestry	-0.122 (0.014)***	-0.374 (0.041)***
Crisis*Economics	-0.0001 (0.012)	-0.037 (0.018)*
Crisis*Mathematics and Statistics	0.037 (0.012)***	0.084 (0.024)***
Crisis*Business and Management	-0.060 (0.009)***	-0.173 (0.018)***
Crisis*Biology	0.028 (0.010)***	0.098 (0.023)***
Crisis*Physical and Earth Science	0.005 (0.008)	0.015 (0.017)
Crisis*Liberal Arts and Humanities	0.015 (0.004)***	0.027 (0.009)***
Crisis*Psychology	0.194 (0.010)***	0.475 (0.019)***
Crisis*Sociological, Political and European Studies	0.021 (0.012)	0.005 (0.017)
Crisis*Nursing and other health	0.057 (0.008)***	0.177 (0.014)***
Crisis*Journalism	0.011 (0.011)	0.052 (0.020)**
Crisis*Education, Language, History and P.E.	-0.025 (0.004)***	-0.070 (0.014)***
Crisis*Home Economics	-0.033 (0.010)***	-0.115 (0.015)***
Crisis*Medicine	0.026 (0.010)**	0.191 (0.023)***
Crisis*Pharmacy	0.089 (0.005)***	0.195 (0.011)***
Crisis*Law	0.005 (0.014)	0.280 (0.018)***
Crisis*Veterinary Science	0.056 (0.011)***	0.111 (0.018)***
Crisis*Police and Military	0.057 (0.008)***	0.080 (0.011)***
Crisis*Other	-0.012 (0.008)	-0.046 (0.014)***
Fields Dummies	X	X
Campus Location Dummies	X	X

Campus Location Dummies*Crisis	X	X
R ²	0.34	0.42
N	4,217	4,217

Σημείωση: Αυτός ο πίνακας απεικονίζει το μέσο ποσοστό των αιτούντων για ένα πανεπιστημιακό τμήμα σε ένα γνωστικό αντικείμενο ως πρώτη επιλογή (Στήλη1) ή μεταξύ των τριών πρώτων επιλογών στη λίστα προτιμήσεων. Το τυπικό σφάλμα βρίσκεται σε παρένθεση.

Ο κύριος συντελεστής ενδιαφέροντος είναι και μετρά τον αντίκτυπο της ύφεσης στη δημοτικότητα κάθε πεδίο σχετικού με ένα πεδίο αναφοράς (Οδοντιατρική) Η μεταβλητή κρίση αποτελεί μια ψευδομεταβλητή που έχει αξία μετά το 2009. Περιλαμβάνεται η τοποθεσία των ιδρυμάτων στις σταθερές επιδράσεις για να υπολογιστεί η δημοτικότητα ορισμένων πόλεων. Η αλληλεπίδραση των όρων μεταξύ της ψευδομεταβλητής της κρίσης και της τοποθεσίας ενός πανεπιστήμιου FE αποδίδει τις διαφορές στην σοβαρότητα των συνεπειών της οικονομικής κρίσης σε διαφορετικές πόλεις. Τα τυπικά σφάλματα ανευρίσκονται κυρίως στο αντικείμενο σπουδών.

Τα αποτελέσματα του Πίνακα 8 υποδεικνύουν ότι σε δυσμενείς οικονομικές συνθήκες οι μαθητές απομακρύνονται από αντικείμενα που 1) έχουν χαμηλές προοπτικές επαγγελματικής αποκατάστασης και 2) είναι πιο απαιτητικά ακαδημαϊκά. Η Οδοντιατρική χρησιμοποιείται ως σημείο αναφοράς καθώς η μεταβολή της δημοτικότητάς της κατά την περίοδο της κρίσης είναι αμελητέα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8: ΠΡΟΤΙΜΗΣΕΙΣ ΠΡΟ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΚΡΙΣΗΣ

	Pre-Crisis	Crisis	Di .	Std. Error
Engineering and computer science	0.704	0.705	0.001	.075
Agriculture and forestry	1.969	1.893	-0.077	.460
Economics	3.743	3.451	-0.291	.182
Mathematics and Statistics	1.805	2.268	0.462	.272
Business and Management	12.717	9.757	2.959*	1.031
Biology	.877	1.142	0.266*	.078
Physical and Earth Science	1.568	1.800	0.232	.186
Liberal Arts and Humanities	2.597	3.274	0.677**	.159
Psychology	1.630	2.449	0.619**	.159
Social, Political and European Studies	1.665	2.108	0.443	.324
Nursing and other Health	6.013	8.673	2.660**	.585
Journalism	.900	.862	-0.037	.143
Education, Language, History and P.E.	21.045	20.708	-0.337	2.214
Home economics	.102	.042	-0.060	.033
Medicine	2.578	2.890	0.312	.415

Pharmacy	.835	1.131	0.295	.184
Law	3.655	3.756	0.101	.509
Veterinary Science	.224	.339	0.115***	.013
Dentistry	20.950	17.350	-3.601	1.899
Police and Military	1.635	2.361	0.726*	.216
Other	4.208	4.318	0.109	.781

ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Αυτός ο πίνακας απεικονίζει το μέσο ποσοστό προτιμήσεων των αιτούντων σε ένα πανεπιστήμιο σε συγκεκριμένο γνωστικό αντικείμενο ως πρώτη επιλογή. Δείγμα: 9 έτη.

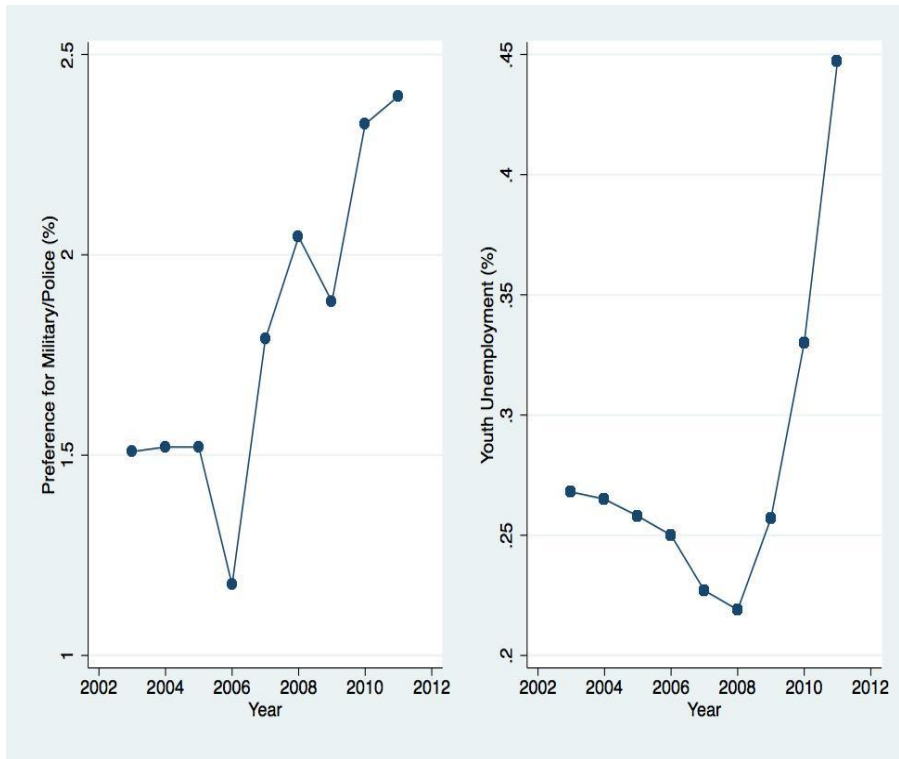
Κατά την περίοδο της κρίσης, οι μαθητές αυξάνουν τις προτιμήσεις τους σε αντικείμενα όπως: Στρατιωτικές Σχολές, Μαθηματικά & Στατιστική, Κοινωνικές Επιστήμες, Νοσηλευτική, Κτηνιατρική, Φαρμακευτική, Ιατρική, Ψυχολογία, Δημοσιογραφία, Βιολογία και Νομική.

Αντίθετα, Οικονομικές Σχολές, Αγροτικές Σπουδές και Δασολογία, Παιδαγωγικά, Φιλολογία, Ιστορία, Φυσική Αγωγή, Πολυτεχνικές Σχολές και Επιστήμες Υπολογιστών παρουσιάζουν μειωμένη δημοτικότητα σε περιόδους κρίσεων. Το πόρισμα αυτό εναρμονίζεται με εκείνο του Shatkin (2008) που αποδεικνύει πως σε περιόδους οικονομικής αναταραχής οι στρατιωτικές σχολές και οι επιστήμες υγείας παρουσιάζουν σχετικά χαμηλότερες μεταβολές. Επιπλέον, το μισθολογικό χάσμα μειώνεται σε περιόδους ύφεσης, οι Κοινωνικές Επιστήμες γίνονται πιο δημοφιλείς και , σε αντίθεση με Σχολές Οικονομίας, Διοίκησης , πολυτεχνικές σχολές και επιστήμες υπολογιστών.

Οι Bradley (2012), Arcidiacono et al. (2010) έχουν βρει επίσης παρόμοια αποτελέσματα. Οι σχολές Ιατρικής και Νομικής, εάν και μειώνεται η δημοτικότητά τους είναι εξίσου ελκυστικές λόγω των καλών επαγγελματικών προοπτικών που προσφέρουν.

Ενδιαφέρουσα περίπτωση αποτελεί η δημοτικότητα αντικειμένων με μικρή επαγγελματική επισφάλεια κατά την περίοδο της κρίσης. Στην αριστερή στήλη του διαγράμματος απεικονίζεται το ποσοστό των μαθητών που δήλωσαν στην λίστα προτίμησής τους στρατιωτικές σχολές και σχολές αστυνομίας ως πρώτη τους επιλογή. Παρατηρείται πως αυτό εναρμονίζεται με το ποσοστό νεανικής ανεργίας (δεξιά πλευρά). Το γεγονός αυτό αποτελεί φυσικό επακόλουθο καθώς οι μαθητές δηλώνουν τις προτιμήσεις τους με βάση τις προσδοκίες τους. Ο στρατός στην Ελλάδα επιτρέπει στους φοιτητές να ενσωματωθούν επιτρέποντάς τους ταυτόχρονα να ακολουθήσουν και τις ακαδημαϊκές τους σπουδές. Τα άτομα που εγγράφονται στις στρατιωτικές δυνάμεις υπογράφουν συμβόλαιο κατάταξης που τους υποχρεώνει να υπηρετούν μέχρι την αποφοίτησή τους και λαμβάνουν αμέσως μηνιαίο εισόδημα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9: Προτίμηση Σχολών Στρατού/Αστυνομίας Και Νεανική Ανεργία

Το αριστερό διάγραμμα απεικονίζει το ποσοστό των υποψήφιων φοιτητών ανά έτος που δήλωσαν ως πρώτη επιλογή τους σχολές στρατού/αστυνομίας. Το δεξί διάγραμμα απεικονίζει το ετήσιο ποσοστό νεανικής ανεργίας.

Πηγή: Eurostat

Η δημοτικότητα των πιο απαιτητικών ακαδημαϊκά αντικειμένων μειώνεται, καθώς οι οικονομικές απολαβές κατά την περίοδο της κρίσης μειώνονται. Επιπλέον, οι υποψήφιοι φοιτητές στρέφονται σε αντικείμενα με μεγαλύτερη επαγγελματική ασφάλεια. Συνεπώς, ο αριθμός των μαθητών Λυκείου που στρέφεται στις στρατιωτικές σχολές αυξάνεται ανάλογα με την αύξηση της νεανικής ανεργίας.

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΔΕΞΙΟΤΗΤΩΝ: ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ ΕΝΗΛΙΚΩΝ

Ο ΟΟΣΑ, στο πλαίσιο του προγράμματος PIAAC (Programme for the International Assessment of Adult Competencies) πραγματοποίησε μία Έρευνα για τις Δεξιότητες των Ενηλίκων η οποία προσπάθησε να καταγράψει τις δεξιότητες των ενήλικων πολιτών σε 40 χώρες, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα.

Στην έρευνα που πραγματοποιήθηκε κατά το διάστημα 1/4/2014 - 31/3/2015 στην Ελλάδα πήραν μέρος 4.925 άτομα ηλικίας 16-65 ετών. Οι συμμετέχοντες απάντησαν σε ένα ερωτηματολόγιο που αφορούσε τις ακαδημαϊκές και επαγγελματικές τους δεξιότητες, ενώ ακολούθησε και αξιολόγηση που αφορούσε στην κατανόηση κειμένου, στην επίλυση μαθηματικών προβλημάτων και στις βασικές τεχνολογικές γνώσεις, όπως η χρήση Η.Υ.

Τα αποτελέσματα για την Ελλάδα φαίνεται πως είναι αποθαρρυντικά καθώς 1 στους 4 συμμετέχοντες (26,5%) έχει πολύ χαμηλό επίπεδο στην κατανόηση κειμένου, την ίδια στιγμή που ο αντίστοιχος μέσος όρος του ΟΟΣΑ βρίσκεται στο 18,9%. Μόνο 1 στους 20 ενήλικους Έλληνες φαίνεται πως έχει υψηλού επιπέδου δεξιότητες στην κατανόηση κειμένου, ενώ ο αντίστοιχος μέσος όρος του ΟΟΣΑ είναι στο 10,6%.

Σχετικά με τις δεξιότητες σε επίλυση μαθηματικών προβλημάτων, μόλις το 5,6% των ενηλίκων στην Ελλάδα πέτυχε στο 4ο από τα συνολικά 5 επίπεδα δυσκολίας, ποσοστό που είναι πολύ χαμηλότερο από τον μέσο όρο του ΟΟΣΑ (11,2%). Στο επίπεδο δυσκολίας 3 τα κατάφεραν 1 στους 4 ερωτηθέντες (25,1%), την ίδια στιγμή που ο αντίστοιχος μέσος όρος επιτυχίας του ΟΟΣΑ στο ίδιο επίπεδο ήταν στο 31,8%.

Σε επίπεδο τεχνολογικών δεξιοτήτων, το 17,4% των ενηλίκων στην Ελλάδα δεν έχει εμπειρία στη χρήση Η/Υ -ο μέσος όρος του ΟΟΣΑ κυμαίνεται στο 10%. Εισχωρώντας βαθύτερα στις τεχνολογικές δεξιότητες, σχεδόν 1 στους 2 Έλληνες (47,9%) κατατάχθηκε στην χαμηλότερο βαθμολογικό επίπεδο (Επίπεδο 1) όσον αφορά την επίλυση προβλημάτων σε περιβάλλον Η/Υ. Ο συγκεκριμένος αριθμός είναι μεγάλος, αλλά όχι πολύ μεγαλύτερος από τον αντίστοιχο μέσο όρο του ΟΟΣΑ, που βρίσκεται στο 42,9%.

Τέλος, αποθαρρυντικό στοιχείο αποτελεί πως μόλις 1 στους 4 ενήλικους ηλικίας 55-65 ετών έχει πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Ωστόσο, για τις ηλικίες 25-35 το ίδιο ποσοστό διαφοροποιείται σημαντικά, πέφτοντας στο 27,3%.

<ul style="list-style-type: none"> • Το ποσοστό των ενηλίκων στην Ελλάδα οι οποίοι έχουν τα υψηλότερα επίπεδα ικανοτήτων σε κατανόηση κειμένου και μαθηματικές δεξιότητες είναι σημαντικά μικρότερος από τον αντίστοιχο μέσο όρο του ΟΟΣΑ, ενώ η πλειοψηφία των ενηλίκων με τα χαμηλότερα επίπεδα στις δεξιότητες αυτές ξεπερνά κατά πολύ τον μέσο όρο.
<ul style="list-style-type: none"> • Σε αντίθεση με τα αποτελέσματα άλλων χωρών, στην Ελλάδα οι ηλικίες μεταξύ 25-34 αποδίδουν το ίδιο με τις ηλικίες 55-65 στην κατανόηση κειμένου.
<ul style="list-style-type: none"> • Η Ελλάδα είναι μια από τις λίγες χώρες που οι γυναίκες αποδίδουν καλύτερα από τους άνδρες.
<ul style="list-style-type: none"> • Οι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα έχουν σχετικά χαμηλή επάρκεια σε κατανόηση κειμένου, αριθμητικές δεξιότητες και επίλυση προβλημάτων σε τεχνολογικό περιβάλλον.
<ul style="list-style-type: none"> • Οι εργαζόμενοι στην Ελλάδα χρησιμοποιούν τις αριθμητικές τους δεξιότητες καθώς και τις δεξιότητες επίλυσης προβλημάτων με την ίδια συχνότητα του μέσου όρου των χωρών του ΟΟΣΑ. Ωστόσο, η επάρκειά τους αυτή δεν αμείβεται αναλόγως με υψηλότερους μισθούς, όπως στις υπόλοιπες χώρες του ΟΟΣΑ.

Η σχέση μεταξύ δεξιοτήτων διαχείρισης πληροφοριών και επιπέδων κοινωνικής εμπιστοσύνης, εθελοντικές δραστηριότητες αλλά και υποκειμενικής υγείας είναι σημαντικά αδύναμα στην Ελλάδα σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες και τις οικονομίες τους.

Στην Ελλάδα η σύνδεση μεταξύ των κοινωνικών και δημογραφικών χαρακτηριστικών των ενηλίκων και της επάρκειάς τους είναι ασθενέστερη σε σχέση με άλλες χώρες και οικονομίες.

Στις περισσότερες χώρες, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας, υπάρχουν διαφορές στην επάρκεια δεξιοτήτων σε σχέση με δημογραφικά χαρακτηριστικά, όπως ηλικία, επίπεδο μόρφωσης, και κοινωνικό-οικονομικά χαρακτηριστικά. Οι διαφορές σχετίζονται με την ηλικία, το φύλο, το ιστορικό μετανάστευσης, τη μόρφωση και τη μόρφωση των γονέων, τα οποία είναι χαμηλότερα στην Ελλάδα από όσο σε περισσότερες από τις υπόλοιπες χώρες.

Οι ενήλικοι στην Ελλάδα οι οποίοι διαθέτουν μόρφωση τριτοβάθμιας εκπαίδευσης έχουν μεγαλύτερα επίπεδα επάρκειας στην κατανόηση κειμένου σε σύγκριση με τους λιγότερο μορφωμένους ομοεθνείς τους, ωστόσο η διαφορά αυτή είναι πιο περιορισμένη σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες που συμμετέχουν στην έρευνα.

Οι ενήλικες με μόρφωση τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ηλικίας μεταξύ 25 και 65 αποδίδουν κατά 19% καλύτερα από εκείνους με μόρφωση ανώτατης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (ο μέσος όρος διαφοράς στις χώρες του ΟΟΣΑ είναι 33%) και κατά 38% υψηλότερα από εκείνους χωρίς ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (ο μέσος όρος διαφοράς στις χώρες του ΟΟΣΑ ανέρχεται στο 61%). Το πλεονέκτημα στην διαφορά απόδοσης των Ελλήνων με τριτοβάθμια εκπαίδευση είναι χαμηλότερο του μέσου όρου, καθώς οι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα είναι κατά πολύ λιγότερο επαρκείς από τους ομολόγους τους στις υπόλοιπες χώρες του ΟΟΣΑ.

Εντός της ηλικιακής κλίμακας 16-24 ετών, όσοι εγκατέλειψαν την εκπαίδευσή τους πριν την ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση αποδίδουν 42% λιγότερο στην κατανόηση κειμένου από όσους συνεχίζουν την εκπαίδευσή τους ή έχουν ολοκληρώσει ανώτατη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ποσοστά ανάλογα του μέσου όρου το ΟΟΣΑ.

Σε αντίθεση με τις υπόλοιπες χώρες/οικονομίες, στην Ελλάδα οι ηλικιακές διαφορές στις επιδόσεις είναι χαμηλές. Όπως αποδεικνύεται, η μεγάλη εξάπλωση της εκπαίδευσης στην Ελλάδα δεν έχει ενσωματώσει και την βελτίωση της μόρφωσης μεταξύ των γενεών. Το 50% των

ηλικιών 55-65 ετών δεν έχει ολοκληρώσει την ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, σε σύγκριση με το 15% των ηλικιών 25-34 ετών, και μόνο το 19.9% των ηλικιών 55-65 ετών έχει προσόντα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, σε σύγκριση με το 27.3% των ηλικιών 25-34 ετών. Παρόλα αυτά, η ηλικιακή κλίμακα 25-34 ετών αποδίδει μόλις 9% καλύτερα σε σύγκριση με τις ηλικίες 55-65 ετών, όταν ο αντίστοιχος μέσος όρος διαφοράς του ΟΟΣΑ είναι 29%.

Η Ελλάδα είναι η μόνη χώρα του ΟΟΣΑ που συμμετείχε στην έρευνα, μαζί με την Πολωνία, όπου οι γυναίκες ξεπερνούν τους άντρες σε επίπεδο μόρφωσης. Στις αριθμητικές δεξιότητες, οι άντρες αποδίδουν καλύτερα από τις γυναίκες, όπως και στις υπόλοιπες χώρες του ΟΟΣΑ.

Οι Έλληνες που έχουν γεννηθεί στην χώρα, έχουν μεγαλύτερη επάρκεια από τους ξένους που έχουν γεννηθεί εκτός Ελλάδας αλλά ζουν σε αυτή. Η διαφορά είναι μεγαλύτερη αν αναλογιστεί κανείς και το υπόβαθρο της εκάστοτε γλωσσικής προέλευσης. Ενδιαφέρον αποτελεί το γεγονός πως οι ξένοι πολίτες που έχουν την ελληνική γλώσσα ως μητρική αποδίδουν ελαφρώς υψηλότερα στην κατανόηση κειμένου από τους ιθαγενείς στην Ελλάδα.

Τα ποσοστά των Ελλήνων ενηλίκων που έχουν υψηλές επιδόσεις επάρκειας σε κατανόηση κειμένου, αριθμητικές δεξιότητες και επίλυση προβλημάτων είναι σημαντικά χαμηλότερα από τον μέσο όρο του ΟΟΣΑ.

Μόνο περίπου 1 στους 20 ενήλικους στην Ελλάδα έχει υψηλές επιδόσεις στην κατανόηση κειμένου, σε σύγκριση με την αναλογία 1 προς 10 ενήλικες (10.6%) κατά μέσο όρο στις χώρες του ΟΟΣΑ που συμμετείχαν στην εν λόγω έρευνα.

Η κατανομή των ενηλίκων αυτών κυμαίνεται κατά ηλικία, από 6.2% μεταξύ 16-24 ετών (ποσοστό κατά 5 τοις εκατό κάτω από τον μέσο όρο) σε 4.4% μεταξύ 55-65 ετών (4.8 τοις εκατό για τον μέσο όρο του ΟΟΣΑ). Στο ανώτερα επίπεδα επάρκειας (level 4) οι ενήλικες μπορούν να συνδυάσουν, να ερμηνεύσουν και να συνθέσουν πληροφορίες μέσα από σύνθετα ή εκτενή κείμενα.

Περίπου 1 στους 4 ενήλικες (26.0%) έχει επάρκεια επιπέδου 3 (Level 3) στην κατανόηση κειμένου, ποσοστό που υπολείπεται του μέσου όρου του ΟΟΣΑ κατά σχεδόν 10 ποσοστιαίες μονάδες (35.4%).

Ο ενήλικες που δύνανται να ανταπεξέλθουν σε αυτό το επίπεδο επάρκειας, κατανοούν και ανταποκρίνονται κατάλληλα σε πυκνά ή εκτενή κείμενα, και δύνανται να ταυτοποιήσουν, ερμηνεύσουν ή να εκτιμήσουν μία ή περισσότερες πληροφορίες και να πραγματοποιήσουν κατάλληλα συμπεράσματα μέσω τεχνικών ρητορικής και δομών κειμένων.

Ορισμένοι ενήλικες στην Ελλάδα (5.6%) έχουν επίπεδο επάρκειας 4 ή 5 σε αριθμητικές δεξιότητες, ποσοστό που υπολείπεται του μέσου όρου του ΟΟΣΑ (11.2%). Περίπου το 4.6% της ηλικιακής κλίμακας 16-24 ετών κατέχει το 4.6% σε αυτό το επίπεδο, του οποίου η αναλογία είναι η μισή (10.1%) που παρατηρείται κατά μέσο όρο στις υπόλοιπες χώρες του ΟΟΣΑ, ενώ το 4.1% των ηλικιών 55-65 αποδίδει στα επίπεδα αυτά, όταν ο μέσος όρος του ΟΟΣΑ βρίσκεται στο 6.4%. Στο επίπεδο 4, οι ενήλικες είναι σε θέση να κατανοήσουν ένα ευρύ φάσμα μαθηματικών πληροφοριών το οποίο μπορεί να είναι σύνθετο, αφηρημένο, ή να ανευρίσκεται σε ασυνήθιστα πλαίσια. Περίπου 1 στους 4 ενήλικες στην Ελλάδα (25.1%) έχει επίπεδο αριθμητικής επάρκειας 3, χαμηλότερο του μέσου όρου του ΟΟΣΑ που βρίσκεται στο 31.8%. Στο επίπεδο αυτό, οι ενήλικες έχουν επαρκή αίσθηση των αριθμών και του χώρου, βρίσκονται σε θέση να εργαστούν με μαθηματικές σχέσεις, μοτίβα και αναλογίες που εκφράζονται με λεκτική ή αριθμητική μορφή, ενώ δύνανται και να ερμηνεύσουν βασικές αναλύσεις στατιστικών δεδομένων σε πίνακες και γραφήματα

Μόνο το 2.5% των ενηλίκων στην Ελλάδα έχει το ανώτερο επίπεδο επάρκειας (επίπεδο 3) στην επίλυση προβλημάτων μέσα σε τεχνολογικό περιβάλλον. Πρόκειται για το χαμηλότερο ποσοστό

που παρατηρείται μεταξύ όλων των χωρών που συμμετείχαν στην έρευνα και είναι σημαντικά χαμηλότερο από τον μέσο όρο του ΟΟΣΑ (5.4%). Στην ηλικιακή κλίμακα 16-24 ετών μόνο το 3% έχει επάρκεια στο επίπεδο αυτό, ποσοστό κατά πολύ λιγότερο από το 8% του μέσου όρου των χωρών του ΟΟΣΑ.

Οι ενήλικες στο επίπεδο επάρκειας 3 μπορούν να πραγματοποιήσουν εργασίες που περιλαμβάνουν διάφορες πληροφοριακές εφαρμογές, έναν μεγάλο αριθμό βημάτων, και την ανακάλυψη ή χρήση ορισμένων εντολών σε νέο περιβάλλον. Περίπου ένας στους δέκα ενηλίκους (11.5%) κατέχει επάρκεια επιπέδου 2 στην επίλυση προβλημάτων, σε σύγκριση με τον μέσο όρο ένα προς τέσσερις (25.7%). Σ το επίπεδο 2, οι ενήλικες μπορούν να ολοκληρώσουν προβλήματα που προαπαιτούν μικρό αριθμό πληροφοριακών εφαρμογών, και απαιτούν ολοκλήρωση ορισμένων βημάτων και λειτουργιών ώστε να προβούν σε συμπεράσματα.

Μια μεγαλύτερη από το μέσο όρο αναλογία Ελλήνων ενηλίκων έχει χαμηλά επίπεδα απόδοσης στην κατανόηση κειμένου και στις αριθμητικές δεξιότητες.

Περισσότεροι από ένας στους τέσσερις ανήλικες στην Ελλάδα έχει επάρκεια επιπέδου 1, ή χαμηλότερη αυτής, στην κατανόηση κειμένου (σε σύγκριση με τον μέσο όρο του ΟΟΣΑ στο 18.9%) και περίπου 28.9% αποδίδει στα όρια του επιπέδου 1 ή κάτω από αυτό στις αριθμητικές δεξιότητες 6 τοις εκατό περισσότερο(σε σύγκριση με τον μέσο όρο του ΟΟΣΑ στο 22.7%).

Χαμηλή επάρκεια είναι έντονη εμφανής στην ηλικιακή κλίμακα 55-65 ετών: Περίπου ένας στους τρεις ενήλικες της κλίμακας όριο του επιπέδου 1 ή χαμηλότερα από αυτό τόσο στην κατανόηση κειμένου όσο και στις αριθμητικές δεξιότητες, αναλογία που ισχύει και στις υπόλοιπες χώρες τους ΟΟΣΑ. Επιπρόσθετα, το 23.3% των ηλικιών 16-24 ετών αποδίδουν χαμηλά στα επίπεδα κατανόησης κειμένου (μέσος όρος το ΟΟΣΑ είναι 13.8%) και το 26.9% των ίδιων ηλικιών αποδίδει χαμηλά στις αριθμητικές δεξιότητες (μέσος όρος του ΟΟΣΑ είναι 19.3%)

Στο επίπεδο 1 η επάρκεια στην κατανόηση κειμένου περιλαμβάνει την ανάγνωση σύντομων κειμένων σε οικεία θέματα και τον εντοπισμό μίας συγκεκριμένης πληροφορίας η οποία ανευρίσκεται αυτούσια στο κείμενο σύμφωνα με την ερώτηση ή οδηγία. Στις αριθμητικές δεξιότητες, οι ενήλικες στο επίπεδο επάρκειας 1 μπορούν να αποδώσουν βασικές μαθηματικές διαδικασίες, σε κοινά πλαίσια, και απλές διαδικασίες όπως αριθμητικής, διάταξη, βασικές μαθηματικές πράξεις και κατανόηση απλών ποσοστών.

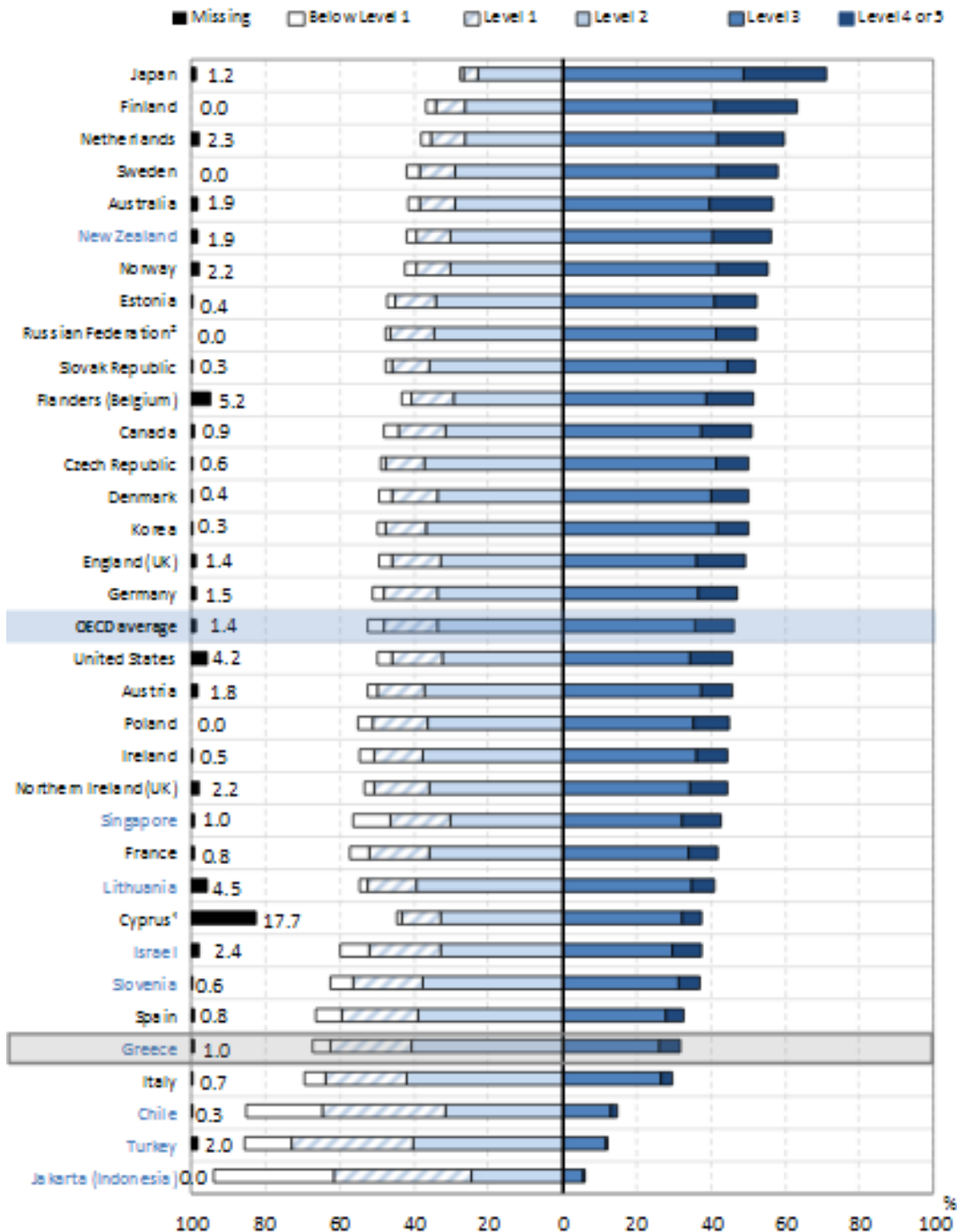
Ένα ποσοστό της τάξεως του 17.4 τοις εκατό στην Ελλάδα ανέφερε πως διαθέτει καθόλου εμπειρία στη χρήση υπολογιστών (σε σύγκριση με τον μέσο όρο του ΟΟΣΑ 10%) και 2.8% απέτυχε στο ICT core test (σε σύγκριση με το μέσο όρο του ΟΟΣΑ 4.7%).

Το 47.9% των ενηλίκων απέδωσε χαμηλά ή κάτω του ορίου επάρκειας επιπέδου 1 στην επίλυση προβλημάτων σε τεχνολογικό περιβάλλον, υψηλότερο από τον μέσο όρο το ΟΟΣΑ σε 42.9%. Στο επίπεδο 1, οι ενήλικες δύνανται να χρησιμοποιήσουν μόνο ευρέως διαδεδομένες τεχνολογικές εφαρμογές, όπως email και μηχανές αναζήτησης, επίλυση προβλημάτων που απαιτούν λίγα βήματα και απλή λογική, και καθόλου ή ελάχιστη πλοήγηση σε εφαρμογές. Οι μεγαλύτερης ηλικίας ενήλικες είναι πιο πιθανό να δηλώσουν πως δεν διαθέτουν προηγούμενη εμπειρία χρήσης ή έχουν αποτύχει στη χρήση του ICT test κατά 46.9% (σε σύγκριση με τον μέσο όρο του ΟΟΣΑ στο 31.8%), και περισσότερο πιθανό να απέχουν από την αξιολόγηση μέσω υπολογιστή κατά 24.5% (σε σύγκριση με το μέσο όρο του ΟΟΣΑ 17.6%).

Τα πορίσματα της έρευνας και η σημασία τους για την εκπαίδευση και την κατάρτιση θα συζητηθούν με τα κράτη μέλη με σκοπό να προσδιοριστούν οι κατάλληλες ενέργειες για την αποκατάσταση των αδυναμιών. Το νέο πρόγραμμα Erasmus+ για την εκπαίδευση, την κατάρτιση και τη νεολαία θα υποστηρίξει έργα που στοχεύουν στην ανάπτυξη και την

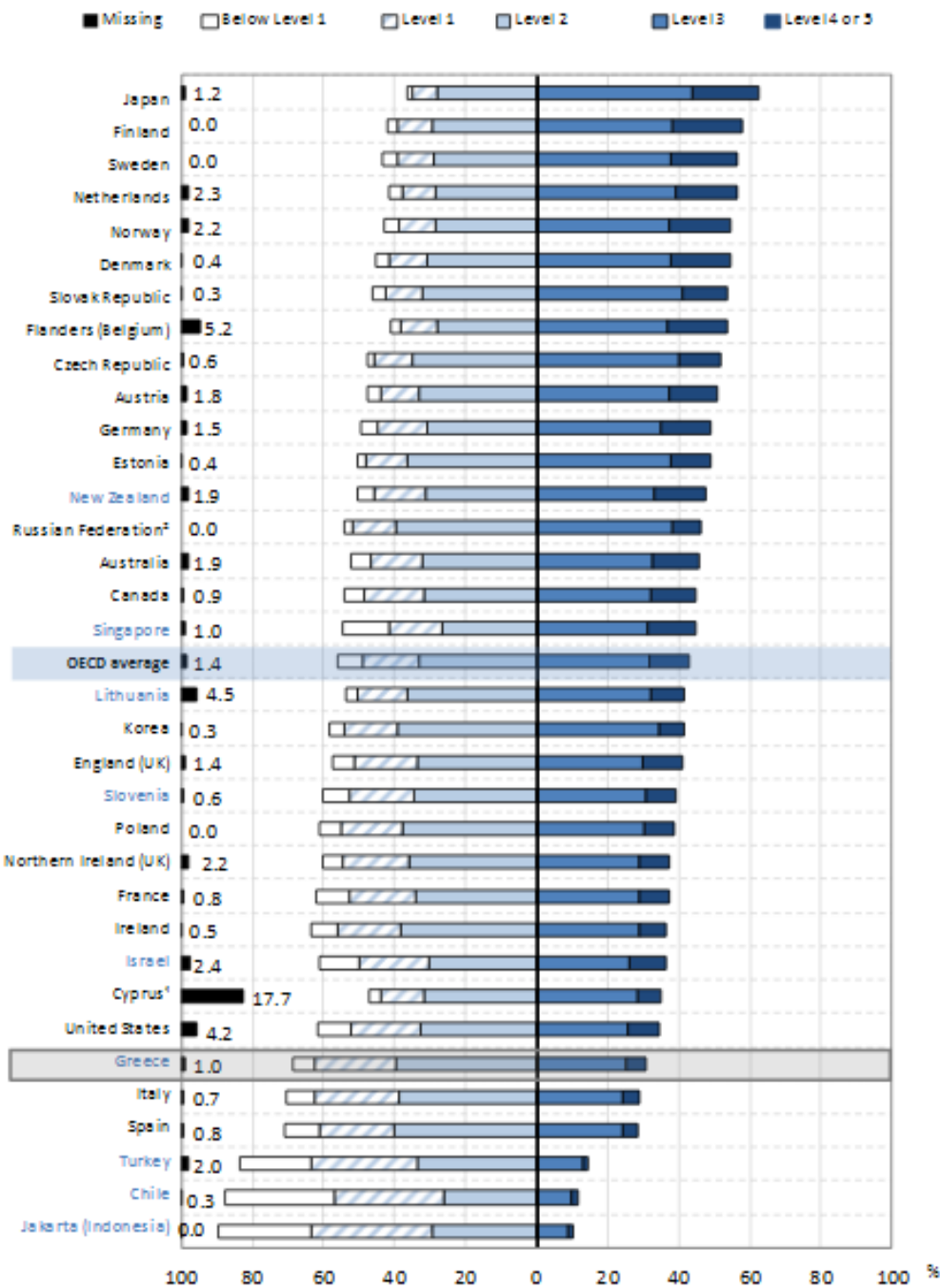
αναβάθμιση των δεξιοτήτων των ενηλίκων. Η έρευνα μπορεί επίσης να βοηθήσει τα κράτη μέλη να ορίσουν τις προτεραιότητές τους για τη χρηματοδότησή τους από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο την περίοδο 2014-2020, το οποίο αποτελεί σημαντική πηγή επενδύσεων για τις δεξιότητες και την κατάρτιση και μπορεί επίσης να βελτιώσει την πρόσβαση ευάλωτων ομάδων στην κατάρτιση.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10: ΕΠΑΡΚΕΙΑ ΕΝΗΛΙΚΩΝ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ ΑΝΑ ΕΠΙΠΕΔΟ ΔΥΣΚΟΛΙΑΣ

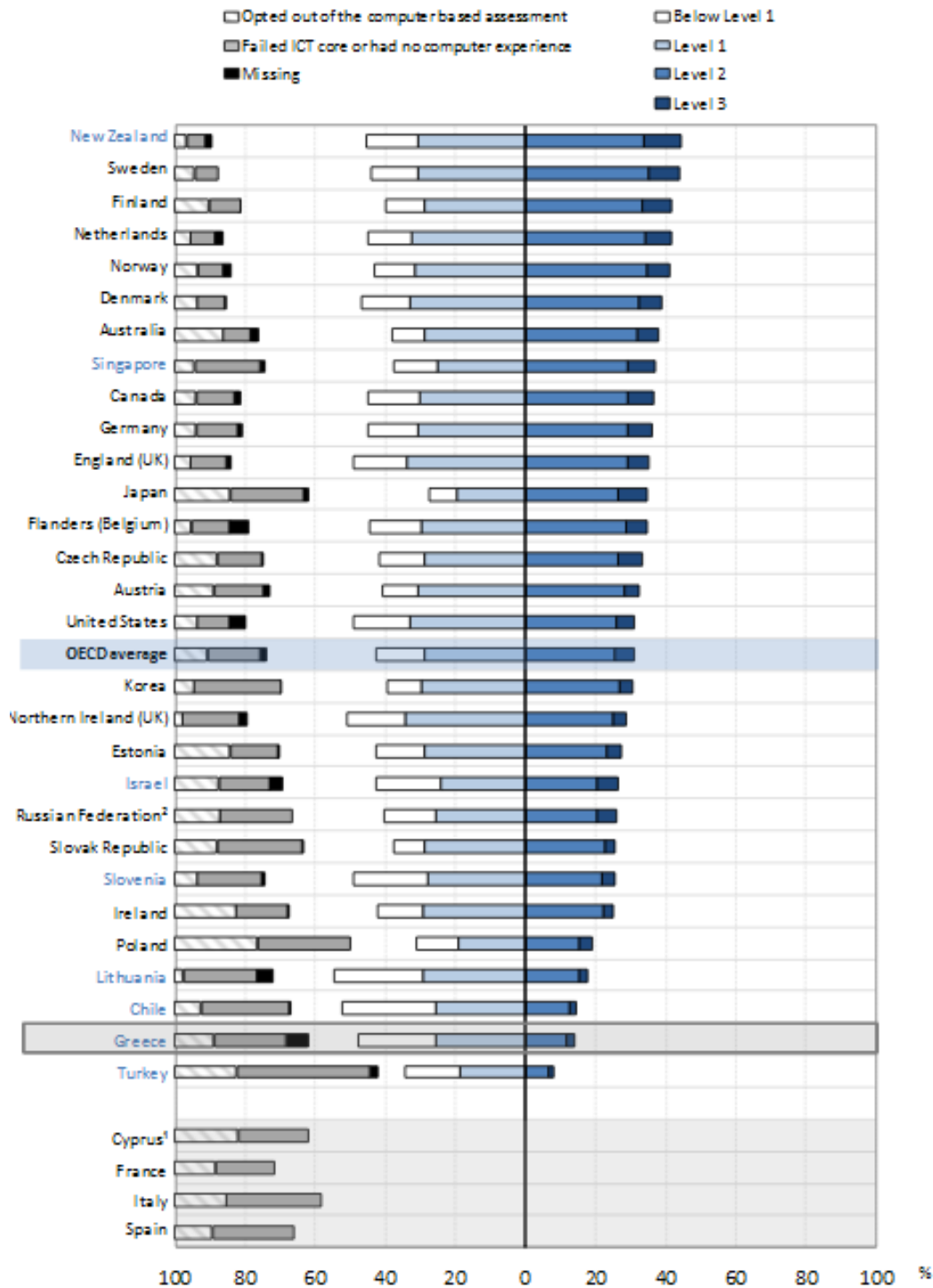
ΠΗΓΗ:OECD 2016, Skills Matter-Greece

ΠΙΝΑΚΑΣ 11: ΕΠΑΡΚΕΙΑ ΕΝΗΛΙΚΩΝ ΣΕ ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΕΣ ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ ΑΝΑ ΕΠΙΠΕΔΟ ΔΥΣΚΟΛΙΑΣ

ΠΗΓΗ:OECD 2016, Skills Matter-Greece

ΠΙΝΑΚΑΣ 12: ΕΠΑΡΚΕΙΑ ΕΝΗΛΙΚΩΝ ΣΕ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ ΑΝΑ ΕΠΙΠΕΔΟ ΔΥΣΚΟΛΙΑΣ

ΠΗΓΗ:OECD 2016, Skills Matter-Greece

‘ΔΙΑΡΡΟΗ ΕΓΚΕΦΑΛΩΝ’-BRAIN DRAIN

Το Brain drain αποτελεί ένα αυξανόμενο σημαντικό ζήτημα εντός της ΕΕ, καθώς ολοένα και περισσότερο υψηλά καταρτισμένο ανθρώπινο δυναμικό μεταναστεύει από τις νότιες προς τις βόρειες χώρες της ηπείρου.

Το φαινόμενο αυτό αναφέρεται στην μετανάστευση υψηλά μορφωμένα και προικισμένων ανθρώπων, όπως για παράδειγμα επαγγελματίες με ανταγωνιστικές δεξιότητες, ερευνητές, ακαδημαϊκοί, φοιτητές. Ο όρος ‘μετανάστευση’ χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει την γεωγραφική κίνηση ατόμων ή ομάδων, για προσωρινή ή μόνιμη εγκατάσταση σε άλλο κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον⁴³.

Τα αίτια της μετανάστευσης είναι κυρίως οικονομικά. (ΠΙΝΑΚΑΣ 13), όταν για παράδειγμα η χώρα καταγωγής βρίσκεται σε περίλιθο ύφεσης. Οι λόγοι μετανάστευσης μπορούν επίσης να είναι κοινωνικοί ή πολιτικοί.

Για παράδειγμα, κατά την επταετή στρατιωτική δικτατορία στην Ελλάδα, πολλοί Έλληνες διανοούμενοι και πολιτικοί, προκειμένου να αποφύγουν την φυλάκιση, μεταφέρθηκαν σε άλλες Ευρωπαϊκές χώρες ή στις Η.Π.Α. Ο όρος ‘brain drain’ επινοήθηκε από την British Royal Society στις αρχές της δεκαετίας του 1960; Ο όρος αυτός περιγράφει την μετανάστευση ειδικευμένου εργατικού δυναμικού, και πιο συγκεκριμένα, απεικόνιζε την τότε αποχώρηση Βρετανών επιστημόνων και τεχνολόγων προς τις ΗΠΑ και τον Καναδά. Το φαινόμενο είναι περισσότερο συνυφασμένο με οικονομικές απώλειες των χωρών από όπου αποχωρεί αυτό το εργατικό δυναμικό. Στην επιστήμη των Οικονομικών, το φαινόμενο αυτό είναι γνωστό ως ‘απώλεια ανθρωπίνου κεφαλαίου’ ‘human capital flight’, και αναφέρεται στην μετακίνηση κεφαλαίου (εργασία), το οποίο δεν επενδύθηκε από την χώρα που δημιουργήθηκε⁴⁴. Το Brain drain σχετίζεται συνήθως με κοινωνικές απώλειες, καθώς αναφέρεται στην έξοδο υψηλά ειδικευμένων επαγγελματιών, επιστημόνων, ακαδημαϊκών και φοιτητών. (Christopoulos et al., 2014).

ΠΙΝΑΚΑΣ 13: Παράγοντες που δημιουργούν Brain Drain.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

- **Ανταγωνιστικοί μισθοί:** Υψηλότερες απολαβές στις ανεπτυγμένες χώρες που προσελκύουν νέους επιστήμονες
- **Επιπλέον Προνόμια:** Μέρος των απολαβών των εργαζομένων αποτελούν συχνά, μεταξύ άλλων, επιπρόσθετη ιατροφαρμακευτική ασφάλιση, συνταξιοδοτικό πλάνο, κάλυψη εξόδων μετεγκατάστασης και διδάκτρα προστατευόμενων μελών.

---

⁴³ Christopoulos et al., 2014

⁴⁴ Patrutiu-Baltes, 2014

• **Παγκοσμιοποίηση:** Ενισχύει την τάση του ανθρωπίνου κεφαλαίου να συγκεντρώνεται σε πόλους όπου ήδη υπάρχει πλεόνασμα. Το φαινόμενο αυτό είναι γνωστό και ως 'αντίστροφη μεταφορά τεχνολογίας' (Logan, 2009)

ΜΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

- **Παράγοντες** Σχετιζόμενοι με την Εργασία: Ανελαστικότητα δομών εργασίας, έλλειψη χρηματοδότησης έρευνας, επαγγελματική απομόνωση, νεποτισμός, έλλειψη ανταγωνιστικότητας και αναγνώρισης ταλέντων.
- **Κίνητρα:** Η έλλειψη προοπτικής και η κοινωνικές διακρίσεις που ίσως υπάρχουν σε μια χώρα, με βάση το φύλο, τη θρησκεία, κοινωνική τάξη.
- **Ποιότητα/Αριστεία:** Η χαμηλή ποιότητα το ακαδημαϊκού και επαγγελματικού βίου οδηγεί ένα σημαντικό αριθμό νέων αποφοίτων να αναζητήσουν άλλη χώρα ώστε να καλύψουν τις ανάγκες τους.
- **Πολιτική:** Σε ορισμένες περιπτώσεις το πολιτικό γίνεσθαι μιας χώρας αναγκάζει τους νέους επιστήμονες να την εγκαταλείψουν.

ΠΗΓΗ: Από Labrianidis (2011),pp. 44-48.

Γενικότερα, οι υψηλά ειδικευμένοι επαγγελματίες, έχουν σημαντικό αντίκτυπο στις μακροχρόνιες απόπειρες και προοπτικές μιας χώρας να επιτύχει οικονομική ανάπτυξη καθώς και την ανταγωνιστικότητά της, ενώ μια εισροή επιδέξιων επαγγελματιών μπορεί να ενισχύσει την οικονομική ανάπτυξη και την ανταγωνιστικότητα της χώρας αυτής⁴⁵.

Η Ελλάδα, όπως και άλλες χώρες του ευρωπαϊκού νότου, έχουν υποφέρει από αρκετά κύματα μετανάστευσης κατά τον 20^ο αιώνα. Το φαινόμενο εντατικοποιήθηκε, κατά την μεταπολεμική περίοδο, και κυρίως κατά την διάρκεια του εμφυλίου πολέμου στις αρχές του 1950, αλλά και μετέπειτα. (Pelliccia, 2013).

Στην ιστορική εξέλιξη της μετανάστευσης Ελλήνων κατά τον 20^ο αιώνα, ιδιαίτερη αναφορά θα πρέπει να γίνει στην περίοδο μεταξύ 1955 και 1976 όταν 1.22 εκατομμύρια άνθρωποι μετανάστευσαν μόνιμα, μέγεθος το οποίο αντιστοιχεί στο 10% του συνολικού πληθυσμού της χώρας. Η μεγαλύτερη αποχώρηση παρατηρήθηκε μεταξύ 1962-1966, με την μετανάστευση 500.000 ανθρώπων. Κύριες χώρες-υποδοχείς αποτέλεσαν οι ΗΠΑ, ο Καναδάς, η Αυστραλία, η Δυτική Γερμανία και το Βέλγιο.

Όσον αφορά τα χαρακτηριστικά του πλήθους των μεταναστών, σε όρους φύλου, η πλειοψηφία ήταν άνδρες μεταξύ 15 και 64 ετών⁴⁶. Ο συνδυασμός αυτός φύλου και ηλικίας απεικονίζει καθαρά τον αρνητικό αντίκτυπο στο εργατικό δυναμικό και την οικονομία της χώρας την περίοδο εκείνη.

Τις τελευταίες δεκαετίες η μετανάστευση αποτελεί σημαντικό παράγοντα διαμόρφωσης του οικονομικού και κοινωνικό-πολιτισμικό τοπίο της Ελλάδας. Μια χώρα η οποία παραδοσιακά εξάγει μετανάστες από τα τέλη του 19^ο αιώνα, μετατράπηκε σε χώρα-υποδοχέα μεταναστών τις τελευταίες δεκαετίες του 20^ο αιώνα (Pelliccia, 2013). Κατόπιν της αποδοχής της ως

---

⁴⁵ Gropas & Triantafyllidou, 2013

⁴⁶ Georgakopoulos & Loizidis, 1979

χώρα-μέλος της ΕΕ ο 1979, η Ελλάδα δημιούργησε σύγχρονες υποδομές, μεταμορφώνοντας τη χώρα σε οικοδεσπότη απόδημων⁴⁷. Η ελληνική οικονομία μεταμορφώθηκε από μαζικές εισροές μεταναστών, οι οποίες άρχισαν να διογκώνονται ύστερα από την πτώση των σοσιαλιστικών καθεστώτων στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Ωστόσο, πριν από το τέλος της πρώτης δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα, η Ελλάδα μετατράπηκε ξανά σε χώρα εξαγωγής μεταναστών, ύστερα από την παρατεταμένη κρίση και την μέτρα λιτότητας που επεβλήθησαν.

ΠΙΝΑΚΑΣ 14. Push – pull factors για το ελληνικό brain-drain

ΑΠΩΘΗΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ	ΘΕΛΚΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ
<i>(Push factors)</i>	<i>(Pull factors)</i>
Διαφθορά	Αξιοκρατία
Έλλειψη Αξιοκρατίας	Καλές Ευκαιρίες Απασχόλησης
Νεποτισμός	Αποδοχή Πολυπολιτισμικότητας
Έλλειψη Ευκαιριών	Καλύτερη Ποιότητα Ζωής.
Έλλειψη Εργασίας και Χαμηλοί Μισθοί.	

ΠΗΓΗ: Προσαρμοσμένο από Gropas & Triantafyllidou (2013)

Το φαινόμενο brain drain υπήρχε στην Ελλάδα από τη δεκαετία του 1950 και αυξήθηκε από το 2008 και την οικονομική κρίση στην χώρα. Το φαινόμενο προκύπτει λόγω της οικονομικής κρίσης όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Ισπανία, η Πορτογαλία, και η Ιταλία. Το φαινόμενο αναφέρεται κυρίως στην μετανάστευση υψηλά καταρτισμένου εργατικού δυναμικού, όπως ερευνητές και ακαδημαϊκοί, επαγγελματίες με δεξιότητες αλλά και φοιτητές.

Η παγκοσμιοποίηση και άλλοι παράγοντες συμβάλλουν επίσης. Επιπρόσθετα, το διεθνές περιβάλλον εντατικοποιεί το φαινόμενο της μετανάστευσης (Theodoropoulos et al., 2014). Ένας από τους τομείς που έχει επηρεαστεί δραματικά από την κρίση είναι ο ακαδημαϊκός. Ο συνολικός αριθμός των αποφοίτων ανωτάτων σχολών που ζει πλέον στο εξωτερικό εκτιμάται μεταξύ 114.000-139.000 (Lamprianidis, 2011). Πρόσφατη μελέτη έχει αποδείξει πως επιστήμονες στην Ελλάδα μεταναστεύουν λόγω της έλλειψης κατάλληλων θέσεων εργασίας και προοπτικών καριέρας στη χώρα, η οποία επηρεάζει κυρίως τους μορφωμένους πολίτες και συνεπώς ο αρνητικός αντίκτυπος στη χώρα μεγιστοποιείται. (OECD, 2015). Το κεφάλαιο αυτό αναλύει την τρέχουσα κατάσταση στην Ελλάδα στην ανώτατη εκπαίδευση με τους όρους του φαινομένου brain drain και εξερευνεί τις αποφάσεις και απόψεις ακαδημαϊκών οι οποίοι έχουν ήδη μεταναστεύσει.

⁴⁷ Christopoulos et al., 2014

Η ΤΡΕΧΟΥΣΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Η ελληνική οικονομία συρρικνώθηκε από τα πρώτα στάδια της ένταξης της χώρας στην Ευρωζώνη. Η οικονομική κατάσταση, ωστόσο, επιδεινώθηκε τον Οκτώβριο του 2009, όταν το ελληνικό έλλειμμα άγγιξε το 7.7 τοις εκατό του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ).⁴⁸ Η ανεργία αυξήθηκε στο 50 τοις εκατό, ο δημόσιος τομέας παρήκμασε και η επιτακτική ανάγκη για δραστικές περικοπές στις δημόσιες δαπάνες οδήγησαν σε κατάργηση ή συγχωνεύσεις δημοσίων φορέων, επικεντρωμένες κυρίως στους τομείς της υγείας και της παιδείας. Η κρίση, το Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής (στην Ελλάδα γνωστό ως ‘Μνημόνιο’) με τα σχετικά δημοσιονομικά μέτρα και διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις οδήγησαν σε έντονη εγχώρια αντίδραση και κοινωνικές αναταραχές⁴⁹. Η φτώχεια και η εργασιακή αβεβαιότητα αυξήθηκαν ενώ το ΑΕΠ της Ελλάδας μειωνόταν δραματικά έως το 2012 κατά περίπου 18 τοις εκατό⁵⁰. Μεταξύ του 2008 και του 2011 η προσλήψεις νέων υπαλλήλων μειώθηκαν κατά 26.6 τοις εκατό, δηλαδή από 1,143,920 σε 839,015⁵¹. Το ποσοστό ανεργίας το 2013 στην Ελλάδα αυξήθηκε στο 26.9 τοις εκατό (ELSTAT, 2013) και σύμφωνα με τον OECD προβλεπόταν στο 28.2 για το 2014 (OECD, 2015).

Η οικονομική κρίση έχει ανυπολόγιστο κοινωνικό αντίκτυπο και έχει αυξήσει τις κοινωνικές ανισότητες μέσω περικοπών σε κοινωνική μέριμνα, και κυρίως δαπάνες για υγεία και παιδεία. (Georgiopoulos and Maltezou, 2013). Οι εργασιακές σχέσεις χαρακτηρίζονται από ανασφάλεια, οι μισθοί μειώνονται (Labropoulou & Smith-Spark 2012; Janssen 2013); ταυτόχρονα τα ποσοστά αυτοκτονιών και κατάθλιψης αυξήθηκαν (Euro Health Net, 2011) μαζί με τις κοινωνικές αναταραχές (Matsaganis, 2011). Τα μέτρα λιτότητας είχαν άμεσο αντίκτυπο στο ακαδημαϊκό προσωπικό, καθώς από το 2009 αρκετές θέσεις καταργήθηκαν χωρίς ταυτόχρονα να αντικατασταθούν οι ακαδημαϊκοί που συνταξιοδοτήθηκαν (Aggelopoulos & Astrinaki, 2011). Πολλοί ακαδημαϊκοί αναγκάστηκαν να αναδιαμορφώσουν το συνταξιοδοτικό τους προγραμματισμό. Επιπρόσθετα προβλήματα δημιουργήθηκαν στα πανεπιστήμια, τα οποία βασίστηκαν σε προσωρινό προσωπικό για διαλέξεις και εργαστήρια. (Koulouris et al., 2014).

Η Μπούρα (2012, σελ.2) θεωρεί πως η οικονομική κρίση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως: «ένα ‘σύνθετο σύμπλεγμα’ ενός συστημικού σφάλματος που προκλήθηκε από την ευρεία εξάπλωση του καπιταλισμού» και ως αποτέλεσμα υπάρχουν υψηλά δείγματα μετανάστευσης. Σύμφωνα με τον Iravani (2011, p. 284) “η μετανάστευση ως φαινόμενο διαφέρει από χώρα σε χώρα και μεταξύ χρονικών περιόδων”. Η μετανάστευση μπορεί να χαρακτηριστεί ως το φαινόμενο απομάκρυνσης από τη χώρα καταγωγής ανθρώπινου δυναμικού υψηλής ποιότητας και ως εκ τούτου μπορεί να συνδεθεί με το φαινόμενο ‘brain drain’ (Iravani, 2011). Ο Iravani (2011) παραθέτει διαφοροποιήσεις στην μετανάστευση ‘μυαλών’. Προτείνει τέσσερις κατηγορίες διαφοροποίησης, brain over flow, brain expert, brain exchange and brain drain. Το brain over flow, αφορά το πλεόνασμα προσφοράς ενόσω η ζήτηση είναι σημαντικά μικρότερη από την προσφορά. Για παράδειγμα, χώρες όπως οι Φιλιππίνες, οι οποίες δεν δύνανται να απορροφήσουν το ανθρώπινο κεφάλαιο, εκπαιδεύουν εκούσια ανθρώπους προς εξαγωγή. Το Brain migration επίσης μπορεί να λάβει τη μορφή ανταλλαγής, καθώς συμβαίνει στο πλαίσιο κοινού οφέλους μεταξύ χωρών που συμμετέχουν σε αυτό, σε όρους γνώσης, εξειδίκευσης και εκπαίδευσης. Συνεπώς, αυτό μπορεί να είναι προσωρινό και περιλαμβάνει brain loss

⁴⁸ Matsaganis, 2011

⁴⁹ Gioumpasoglou et al., 2015

⁵⁰ Koulouris et al., 2014

⁵¹ Karantinos, 2012

αποζημιωμένο με brain gain.

Από το 1950 η μετανάστευση αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα διαμόρφωσης του κοινωνικού και πολιτισμικού τοπίου της χώρας, ωστόσο το τελευταίο κύμα μετανάστευσης έχει πολύ πιο δραματικές συνέπειες, καθώς οι άνθρωποι που έχουν ήδη φύγει έχουν διαφορετικά χαρακτηριστικά από το παρελθόν. Παλαιότερα, και κυρίως τη δεκαετία του 1950, εκείνοι που επέλεξαν να μεταναστεύσουν ήταν κυρίως άνδρες από κατώτερα κοινωνικά στρώματα με κάποιες δεξιότητες, εν αντιθέσει με το σύγχρονο μεταναστευτικό ρεύμα το οποίο απαρτίζουν κυρίως νέοι, φιλόδοξοι, με υψηλά επίπεδα μόρφωσης⁵² γεγονός το οποίο οδήγησε στη δημιουργία του φαινομένου brain drain στη χώρα. Για την ακρίβεια, ο OECD αναφορά του το 2012 υπογραμμίζει πως η ποιότητα του ανθρώπινου δυναμικού στην Ελλάδα έχει μειωθεί σε σύγκριση με το 2008.

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ BRAIN DRAIN ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η παγκοσμιοποίηση και η οικονομική κρίση επηρέασαν την μετακίνηση ανθρώπινου δυναμικού και το γεγονός αυτό δημιούργησε το φαινόμενο brain drain υψηλά καταρτισμένων ανθρώπων. Σύμφωνα με τους Brezis και Soueri (2012, p.2) “η θεωρία του brain drain περιγράφει την απόφαση που λαμβάνει το άτομο όταν έχει ήδη αποκτήσει κάποιο ανθρώπινο κεφάλαιο στη χώρα του και αποφασίζει να φύγει από αυτήν”. Η Ifanti et al. (2014, p. 211) ορίζει τον όρο brain drain ως “ την μεγάλης κλίμακας μετανάστευση μορφωμένων και καταρτισμένων ατόμων , κυρίως γιατρών, επιστημόνων, μηχανικών και οικονομολόγων, από τις χώρες τους προς ανεύρεση καλύτερων συνθηκών εργασίας και διαβίωσης στο εξωτερικό”. Ο Labrianidis (2011 στο Labrianidis and Vogiatzis, 2013, p.473) ορίζει brain drain ως “ τη διεθνή μεταφορά πόρων υπό τη μορφή ανθρώπινου κεφαλαίου και κυρίως όσον αφορά τη μετανάστευση υψηλά καταρτισμένων ανθρώπων από λιγότερο ανεπτυγμένες προς ανεπτυγμένες χώρες ”. Παρόλα αυτά, το φαινόμενο έχει επεκταθεί επίσης και σε ανεπτυγμένες χώρες και οι διαστάσεις του δεν μπορούν να διακριθούν δεδομένης της ελεύθερης μετακίνησης πολιτών, ιδιαίτερα εντός της ΕΕ. Το brain drain οδηγεί τις χώρες στην απώλεια ανθρώπινου δυναμικού και ειδικά σε περιόδους που το χρειάζονται περισσότερο από ποτέ ώστε να συμβάλλουν στην ανάκαμψη και ανάπτυξη εντός της οικονομίας και της κοινωνίας μιας ώρας μετά από μια οικονομική ύφεση. Σχετίζεται επίσης με την απώλεια εθνικών πόρων καθώς το ανθρώπινο κεφάλαιο δαπανεί το εισόδημά του στις χώρες που έχει μεταναστεύσει οι οποίες ωστόσο δεν επωμίστηκαν το κόστος της επένδυσης στην εκπαίδευση αυτών των ανθρώπων. Οι υποδοχείς χώρες, όπως οι ΗΠΑ, το Ηνωμένο Βασίλειο, ο Καναδάς, και η Αυστραλία, με πρόσφατες προσθήκες την Νορβηγία και τη Σουηδία, οι οποίες παραδοσιακά λαμβάνουν απόφοιτους μετανάστες (Ifanti et al., 2014). Η ΓΣΕΕ αναφέρει πως το 38 τοις εκατό των νέων μεταναστεύουν στο εξωτερικό με το μεγαλύτερο ποσοστό εξ αυτών σε τομείς των οικονομικών, του marketing και των νομικών επιστημών, το 73% έχει μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών και το 51.2 τοις εκατό έχει διδακτορικό. (ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, 2010). Επιπλέον, το 68,4 τοις εκατό των Ελλήνων αποφοίτων που εργάζονται στο εξωτερικό λαμβάνουν περισσότερα από 40,000 ευρώ ετησίως, ενώ στην Ελλάδα το αντίστοιχο ετήσιο εισόδημα είναι σημαντικά μικρότερο⁵³.

Γενικά, η μεγάλη εκροή υψηλά καταρτισμένων ατόμων έχει σημαντικό αντίκτυπο στις μακροχρόνιες προσπάθειες μιας χώρας για οικονομική ανάπτυξη και ανταγωνιστικότητα,

⁵² Christopoulos et al., 2014; Gioumpasoglou, 2014; Ifanti et al., 2014; Brezis and Soueri, 2012

⁵³ Theodoropoulos et al., 2014

καθώς η εισροή ταλαντούχων και καταρτισμένων εργαζομένων θα συμβάλλουν στην οικονομική ανάπτυξη και θα αυξήσουν την ανταγωνιστικότητα⁵⁴. Παρόλα αυτά, οι Theodoropoulos et al. (2014) υποστηρίζουν πως το brain drain επηρεάζει άμεσα τους περισσότερο μορφωμένους επιστήμονες και έχει αρνητικές επιπτώσεις για την Ελλάδα. Το φαινόμενο της μετανάστευσης και του brain drain εξηγούνται παραπάνω, τα βασικά αίτια ωστόσο παρατίθενται στον Πίνακα 1.

Η Tsilimigra (2010) υποστηρίζει πως τα χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας και οι καλύτερες προοπτικές επαγγελματικής εξέλιξης είναι ανάμεσα στους βασικούς παράγοντες μετανάστευσης νέων αποφοίτων. Επιπρόσθετα, η επιθυμία για ανάπτυξη πιο εξελιγμένων δεξιοτήτων και γνώσεων συμβάλλει στην απόφασή τους να αποχωρήσουν από την Ελλάδα και να αναζητήσουν εργασία σε άλλες χώρες.

Ο Rizvi (2005) υποστηρίζει πως υπάρχουν παράγοντες pull and push, οι οποίοι καθορίζουν την σοβαρότητα του brain drain και της μετανάστευσης για κάθε χώρα. Περιγράφει τους παράγοντες pull ως τις ευνοϊκές συνθήκες στις χώρες-υποδοχείς, οι οποίοι προσελκύνουν μετανάστες, όπως υψηλά επίπεδα μισθών, συνθηκών διαβίωσης και εκπαίδευσης μεταξύ άλλων. Οι παράγοντες push περιγράφονται ως οι δυσμενείς συνθήκες μέσα σε μια χώρα οι οποίες παροτρύνουν τους πολίτες να μεταναστεύσουν,, όπως οι χαμηλοί μισθοί, οι λιγότερες ευκαιρίες απασχόλησης, η ύφεση μεταξύ άλλων.

Μια πρόσφατη έρευνα από το Global Governance Programme⁵⁵ αποκαλύπτει πως το 90 τοις εκατό των συνολικών μεταναστών διαθέτει εκπαίδευση πανεπιστημιακού επιπέδου, από τους οποίους το 24.5 τοις εκατό είναι μηχανικοί, 22.3 τοις εκατό είναι οικονομολόγοι, 19 τοις εκατό ειδικοί σε θέματα πληροφορικής και 12 τοις εκατό είναι μαθηματικοί. Οι ηλικίες αυτών είναι σχετικά μικρές, με το 48 τοις εκατό να είναι κάτω από 30 ετών, και το 49 τοις εκατό μεταξύ 31-45 ετών. Η έρευνα αποδεικνύει επίσης πως οι περισσότεροι από τους μισούς μετανάστες του brain drain εργάζονταν πριν εγκαταλείψουν την Ελλάδα, ωστόσο δεν ήταν ικανοποιημένοι με τις προοπτικές εργασίας και απολαβών. Για τον λόγο αυτόν, το 73 τοις εκατό των επιστημόνων μεταναστών βρίσκονται σε βραχυπρόθεσμη επαγγελματική αποκατάσταση, ενώ το 67 τοις εκατό έχουν διοικητική θέση εργασίας. Το ποιο εντυπωσιακό είναι το γεγονός πως 46 τοις εκατό των μεταναστών ζουν για πρώτη φορά στο εξωτερικό, χωρίς να έχουν συγγενείς ή φίλους στη χώρα που αναζητούν εργασία. Όταν ερωτήθηκαν να προσδιορίσουν τους παράγοντες που τους απομάκρυναν από την χώρα καταγωγής τους και τους παράγοντες που τους προσέλκυσαν στην χώρα υποδοχής, επαναλαμβανόμενα μοτίβα απαντήσεων αποτέλεσαν η αξιοκρατία σε αντίθεση με τη διαφθορά και το νεποτισμό, ευκαιρίες απασχόλησης σε θέσεις ευθύνης που προσφέρονται σε νέους επαγγελματίες με βάση τις δεξιότητες και την απόδοση, τα επίπεδα μισθών η ποιότητα ζωής, το άνοιγμα στην διαφορετικότητα.

Οι Triantafyllidou et al. (2013) επισημαίνουν πως η απόφαση για μετανάστευση καθοδηγείται από σοβαρό αίσθημα σχετικής στέρησης, ως συνέπεια της οικονομικής κρίσης και βαθιά αγανάκτηση για τις συνθήκες διαβίωσης στην Ελλάδα. Φαίνεται πως η κρίση έχει μεγεθύνει τους παράγοντες απομάκρυνσης ‘push’ που ήδη υπήρχαν στην Ελλάδα και τώρα ενισχύουν το κύμα μετανάστευσης. Επιπλέον υποστηρίζουν πως αυτό το κύμα μετανάστευσης πλαισιώνεται μέσα στη γενική τάση κινητικότητας του ανθρωπίνου κεφαλαίου εντός της ΕΕ, ως είναι προαπαιτούμενο για επαγγελματική πρόοδο. Κατά συνέπεια, δεν είναι λογικό να αναμένεται πως ένα μεγάλο μερίδιο του κεφαλαίου αυτού θα επιστρέψει, δεδομένων των τρεχουσών κοινωνικών και οικονομικών κρίσεων που επιδεινώνουν περαιτέρω την αναντιστοιχία μεταξύ προσφοράς και ζήτησης για υψηλά καταρτισμένο εργατικό δυναμικό στην Ελλάδα. (Labrianidis &

⁵⁴ Gropas & Triantafyllidou, 2013

⁵⁵ Idem

Vogiatzis, 2013). Η Ελλάδα έχει επενδύσει σημαντικά στην εκπαίδευση και ανάπτυξη υψηλά καταρτισμένου εργατικού δυναμικού, στο οποίο δεν είναι σε θέση να δώσει κίνητρα και ενίσχυση. Ως αποτέλεσμα, το νέο και καταρτισμένο εργατικό δυναμικό μεταναστεύει στο εξωτερικό, αφήνοντας τη χώρα με περιορισμένες επιστημονικές προοπτικές, το οποίο με τη σειρά του επηρεάζει την δομή παραγωγής. (Christopoulos et al., 2014).

Στόχος αυτής της μελέτης είναι να εξερευνήσει το Ελληνικό φαινόμενο brain drain και να ερευνήσει τα κίνητρα των ακαδημαϊκών που τους οδήγησαν στην απόφαση μετανάστευσης. Η έρευνα μελετάει τις απόψεις τους ως προς την ποιότητα ζωής, την απασχόληση, πως η οικονομική κρίση επηρέασε την απόφασή τους να αποχωρήσουν από τη χώρα. Τέλος, η μελέτη εξερευνά κατά πόσο είναι διατεθειμένοι να επιστρέψουν στην Ελλάδα.

Το Brain drain έχει αναδειχθεί ως σημαντικό φαινόμενο, όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και στις αναπτυσσόμενες χώρες λόγω της παγκοσμιοποίησης και των οικονομικών κρίσεων. Το Brain drain αποτελεί την εκροή ανθρώπινου κεφαλαίου, το οποίο οδηγεί στην μετανάστευση μορφωμένου και υψηλά καταρτισμένου εργατικού δυναμικού. Το Brain drain είναι ένα άλυτο διαρθρωτικό πρόβλημα για την Ελλάδα, πέραν των γνωστών παραγόντων push and pull factors Η οικονομική κατάσταση στην Ελλάδα, συμπεριλαμβανομένων του νεποτισμού, της έλλειψης ευκαιριών, της διαφθοράς, και της έλλειψης εργασίας με χαμηλούς μισθούς και άλλοι λόγοι σχετικοί με την εργασία, αποτελούν τους βασικούς παράγοντες που οι συμμετέχοντες στην έρευνα επέλεξαν να εγκαταλείψουν την χώρα τους. Οι παράγοντες απομάκρυνσης είναι προφανές ότι υπερίσχυαν των παραγόντων προσέλκυσης.

Όσον αφορά τους θεσμικούς και πολιτικούς παράγοντες, μέχρι το 2011 η εκλογή Πρυτάνεων αποτελούσε ζήτημα εσωτερικών πολιτικών, μεταξύ των εκπροσώπων των φοιτητικών πολιτικών παρατάξεων και των υποψήφιων Πρυτάνεων, γεγονός το οποίο είναι ευρέως γνωστό και έχει κατακριθεί πως αποτέλεσε πηγή διαφθορά και πελατειοκρατίας εντός του Πανεπιστημίου. (Seiradaki, 2011). Οι Karmas et al. (1988, p.265) σημειώνουν:

(..)Κάποιες φορές οι ιδεολογικές και πολιτικές εκτιμήσεις έχουν αποτελέσει κυρίαρχα κριτήρια στη λήψη αποφάσεων: το πιο προφανές και ίσως πιο σημαντικό παράδειγμα αποτελεί η εκλογή Πρύτανη και δύο αντιπρυτάνεων Ζετούς θητείας... Από το 1982, όταν εφαρμόστηκε το νέο μοντέλο πανεπιστημιακής διοίκησης, η εκλογή Πρύτανη εξελίχθηκε σε πολιτικό ζήτημα, το οποίο περιελάμβανε στρατηγικούς ελιγμούς, συμμαχίες, κλπ.

Πριν το νέο θεσμικό πλαίσιο αναδιαμόρφωσης της ανώτατης εκπαίδευσης το 2011, οι φοιτητές χρησιμοποιούσαν την ψήφο τους για τις εκλογές Προέδρων, Κοσμητόρων, Πρυτάνεων ως διαπραγματευτικό μέσον. Υπό εκείνο το καθεστώς εκλογών οι φοιτητές ήλεγχαν ένα εξαιρετικά υψηλό ποσοστό ψήφων του πανεπιστημιακού εκλογικού σώματος, έως και 40%. Το γεγονός αυτό σημαίνει πως οι φοιτητικές πολιτικές παρατάξεις διαδραμάτισαν έναν καταλυτικό ρόλο στην εκλογή των υποψηφίων και επηρέασαν δραματικά τις διοικητικές επιλογές που ακολουθήθηκαν, όπως μεταξύ

άλλων οι επαναληπτικές εξεταστικές, η ευρεία μη-υποχρεωτική παρακολούθηση των διαλέξεων, τα επιτρεπόμενα μαθήματα ανά εξάμηνο, ποιος εισάγεται σε προγράμματα μεταπτυχιακών σπουδών.

Επιπρόσθετα, παρόλη την αδυναμία εκτέλεσης αποτελεσματικών ελέγχων στην αξιολόγηση και παρακολούθηση των φοιτητών, το φαινόμενο των ‘αιώνιων’ φοιτητών είναι ευρύτατο. Σε μια χώρα όπου αριθμός των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων είναι πολύ μεγαλύτερος από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, μόνο το 10% των φοιτητών που έχουν εισαχθεί σε κάποιο πρόγραμμα σπουδών ανώτατης εκπαίδευσης τελικά αποφοιτούν. (OECD, 2010). Σύμφωνα με επίσημες στατιστικές (OECD, 2011; Eurostat, 2014) από το σύνολο των 600,000 φοιτητών που είναι εγγεγραμμένοι σε πανεπιστήμια και κολέγια της χώρας, περίπου οι μισοί είτε αποφοιτούν με καθυστέρηση ή εγκαταλείπουν τις σπουδές τους. Ενδιαφέρον είναι το γεγονός πως η πλειοψηφία των φοιτητών που εγκαταλείπουν τις σπουδές τους προέρχονται από τμήματα Νομικής, Οικονομικών και Μαθηματικών, στα οποία γενικώς εισάγονται μαθητές με υψηλές επιδόσεις στις εξετάσεις. (GRReporter, 2010). Για παράδειγμα, στη Νομική Σχολή Αθήνας 7 στους 10 φοιτητές ανήκουν στην κατηγορία των ‘αιώνιων’ φοιτητών. Ταυτόχρονα, με βάση πρόσφατα στοιχεία της Eurostat (2014), μόνο ένας στους είκοσι φοιτητές τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι σε θέση να αποφοιτήσει, καθώς από τους 663,698 φοιτητές που υπάρχουν στη χώρα οι 36,511 αποφοίτησαν πρόσφατα, κατατάσσοντας την Ελλάδα στην τελευταία θέση των χωρών μελών του ΟΟΣΑ.

Ένα ακόμη αξιοσημείωτο πρόβλημα αποτελεί η αντιπαράθεση σχετικά με το νόμο κατάργησης του ακαδημαϊκού ασύλου. Ο Hatzis (2012) σημειώνει πως ο νόμος αυτός αποτελεί απολίθωμα της δεκαετίας του 1970, όταν το πολιτικό άσυλο ήταν σημαντικό ως επακόλουθο της στρατιωτικής δικτατορίας. Ο Paradimitriou (2011) υποστηρίζει πως αρχικό στόχο αποτελούσε η εξασφάλιση της ελεύθερης έκθεσης ιδεών εντός ενός ασφαλούς ακαδημαϊκού περιβάλλοντος. Επί σειρά ετών, ο συγκεκριμένος έχει παραβιαστεί από εξτρεμιστές, οι οποίοι χρησιμοποιούν τα δημόσια πανεπιστήμια για να αποφύγουν την σύλληψη από τις αρχές, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια βίαιων διαδηλώσεων σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη. Το τίμημα αυτών των επισκέψεων αποτελεί η εκτεταμένη διάρρηξη και καταστροφή των κτιρίων και η διάσπαση των ακαδημαϊκών προγραμμάτων που φιλοξενούνται στους χώρους αυτούς. (Kyriazis & Asderaki, 2008). Η ανοχή των κυβερνήσεων στην καταστροφή της δημόσιας ιδιοκτησίας η οποία χρηματοδοτείται από τους φορολογούμενους πολίτες έχει αποτελέσει θέμα ευρείας δημόσιας αντιπαράθεσης, η οποία καταλήγει με το συμπέρασμα πως άμεση λύση αποδίδει η άρση του αναχρονιστικού νόμου ακαδημαϊκού ασύλου. Από την άλλη, τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα διστάζουν να αλλάξουν το νόμο αυτόν καθώς οποιαδήποτε απόπειρα άρσης ή μεταβολής του νόμου αυτού έχουν χαρακτηριστεί ως αντιδημοκρατικές, κυρίως από κόμματα της αριστεράς. Οι εγκαταστάσεις των ελληνικών Πανεπιστημίων δεν θεωρούνται ασφαλείς⁵⁶. Παρόλο που το Σύνταγμα επιτρέπει στους Πρυτάνεις να προστατεύουν τις εγκαταστάσεις, έχουν αποδειχθεί διστακτικοί στην άσκηση των δικαιωμάτων και καθηκόντων τους με λάβουν αποφάσεις για την διατήρηση ασφάλειας του πανεπιστημιακού προσωπικού

⁵⁶ International Committee, 2010

και των φοιτητών. Ως αποτέλεσμα, η πανεπιστημιακή ηγεσία έχει αποδειχθεί ανεπαρκής στην προστασία των εγκαταστάσεων που τους έχουν εμπιστευθεί οι πολίτες. Ισχύει πως από την αρχή της δεκαετίας του 1980, τα δύο κυρίαρχα πολιτικά κόμματα (οι συντηρητικοί και οι σοσιαλιστές) ήταν απρόθυμα να εφαρμόσουν ουσιαστικές αλλαγές στο σύστημα ανώτατης εκπαίδευσης. Κύρια αιτία αποτελεί ο φόβος δημιουργίας δυσaráσκειας των διαφορετικών εμπλεκόμενων μελών που θα επέφερε πολιτικό κόστος και ήττα στις εκλογικές αναμετρήσεις. Από το 1981 έως το 2011 υπήρξαν κάποιες απόπειρες μεταρρυθμίσεων στο ελληνικό σύστημα ανώτατης εκπαίδευσης, χωρίς ωστόσο επιτυχία. Ταυτόχρονα, υπήρξαν παραδείγματα Υπουργών Παιδείας στην Ελλάδα που έχασαν τα αξιώματά τους λόγω έντονων διαδηλώσεων και αντιδράσεων που ακολούθησαν τις εν λόγω απόπειρες. Οι απόπειρες μεταρρυθμίσεων θα ήταν επίσης ατελέσφορες όταν παρουσιάζονταν από το αντίπαλο πολιτικό κόμμα⁵⁷. Γενικά, έχει αποδειχθεί πως το ελληνικό πολιτικό σύστημα, έχει ενεργήσει καιροσκοπικά με βάση τον πολιτικό ομορτουισμό, έχοντας επιβραδύνει δραματικά όχι μόνο την εφαρμογή των αναγκαίων μεταρρυθμίσεων αλλά και την δέουσα εφαρμογή των νόμων. (Tsiligiris, 2012).

---

⁵⁷ Nakos Hajdimitriou, 2009

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Αναμφισβήτητα, η Μεγάλη Ύφεση στιγμάτισε δραματικά την ελληνική οικονομία και έπληξε την ανώτατη εκπαίδευση σε επίπεδα υπολειτουργίας άνευ προηγουμένου, καθώς αποτέλεσε την ευκολότερη επιλογή περικοπής δημοσίων δαπανών, με το χαμηλότερο πολιτικό κόστος.

Τα μη ανταγωνιστικά αποτελέσματα της έρευνας δεξιοτήτων αλλά και οι τάσεις των νέων φοιτητών σε εύκολα γνωστικά αντικείμενα στα πανεπιστήμια του εσωτερικού αλλά και η φυγή των ταλαντούχων εξ αυτών σε ιδρύματα του εξωτερικού αποτελούν θλιβερή πραγματικότητα.

Το πιο αποθαρρυντικό στοιχείο όλων αποτελεί ο αποκλεισμός των νέων από την πρόσβαση σε ποιοτική γνώση και κατάρτιση, από την αγορά εργασίας αλλά και από το δικαίωμα να οραματιστούν και να διαμορφώσουν μια εξελιγμένη αγορά και κοινωνία.

Είναι δυνατό να επέλθουν ουσιαστικές μεταρρυθμίσεις που θα εξασφαλίσουν υψηλούς και σταθερούς ρυθμούς ανάπτυξης στο προσεχές μέλλον. Η περικοπή δαπανών για την ανώτατη εκπαίδευση, χωρίς ένα συγκροτημένο πλάνο ανασυγκρότησης θα αποφέρει με βεβαιότητα αρνητικές συνέπειες στο ανθρώπινο κεφάλαιο της χώρας βραχυπρόθεσμα, μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα.

Από την άλλη πλευρά, οι Έλληνες ακαδημαϊκοί θα πρέπει να αποδεχθούν την ευθύνη των παραγόντων αλλαγής σε μια νέα εποχή για την ανώτατη εκπαίδευση, καθώς το τοπίο στο σύστημα ανώτατης εκπαίδευσης όπως ήταν γνωστό στο παρελθόν έχει μεταβληθεί οριστικά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

- Aggelopoulos, G., & Astrinaki, R. (2011, August 21). Greece: Reforms to change the nature of universities. *University World News Global Edition*, 185. Retrieved from <http://www.universityworldnews.com/article.php?story=20110819173310962>
- Alamanou, A., et al. (2011 September, 16). *The Configuration of Homelessness in Greece during the Financial Crisis*. Paper presented at the 6th European Research Conference, *Homelessness, Migration and Demographic Change in Europe*, Pisa.
- Asderaki, F. (2009). The impact of the Bologna Process on the development of the Greek quality assurance system. *Quality in Higher Education*, 15(2), 105–122. doi:10.1080/13538320902995758
- Axt, H. J. (2010). Verschuldung in Griechenland: Ursachen einer hausgemachten Krise und Folgen für den Euroraum. [in German]. *Sudost Europa*, 58(4), 542–567.
- Bougioukos, V. (2013). Greek Higher Education: Another Patient of Austerity in the Operating Room. Retrieved from <http://blogs.lse.ac.uk/eurocrisispress/2013/12/04/greek-higher-education-another-patient-of-austerity-in-the-operating-room/>
- Cavounidis, J. (2013). Migration and the economic and social landscape of Greece. *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 1, 59–78.
- Christopoulos, A. G., Kalantonis, P., Stavroulakis, D., & Katsikides, S. (2014). The Migration of Greek Scientists Abroad and the Phenomenon of Brain-Drain in the Current Crisis. *International Journal of Business. Human Technology*, 4(2), 106–114.
- Comprehensive Model of the Migration of African Experts. (2009). *International Migration (Geneva, Switzerland)*, 47(4), 93–127. doi:10.1111/j.1468-2435.2008.00509.x
- DW. (2014, October 12). Brain drain’ sets in at Greek universities as thousands study abroad. Retrieved from <http://www.dw.de/brain-drain-sets-in-at-greek-universities-as-thousands-study-abroad/a-17989652>
- EC. (2010). *The Economic Adjustment Programme for Greece*. European Economy Occasional Papers No. 61. European Commission, Directorate General for Economic and Financial Affairs. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- EC. (2014) *Enterprise and Industry: SBA Fact Sheet, Greece*. Retrieved October 10, 2014, from http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/files/countries-sheets/2008/greece_en.pdf
- EHEA. (2012) *The European Higher Education Area in 2012: Bologna Process Implementation Report*. Retrieved from <http://www.ehea.info/Uploads/%281%29/Bologna%20Process%20Implementation%20Report.pdf>

Elliott, L. (2010, January 28). No EU Bailout for Greece as PM Promises to ‘Put House in Order’. *The Guardian*. Retrieved from www.guardian.co.uk/business/2010/jan/28/greece-papandreou-eurozone

Euro Health Net. (2011, September 25). Greece – Augmentation of 40% of Rate Suicide. Retrieved from <http://eurohealthnet.eu/sites/eurohealthnet.eu/files/press-release/News%20suicide%20rate%20Greece%20-%20%2020111006.pdf>

Eurostat. (2012). *Unemployment Statistics – Statistics Explained: November 2012*. Retrieved from <http://>

epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Unemployment_statistics#Database

Eurostat. (2014). *Tertiary education statistics*. Retrieved from

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Tertiary_education_statistics

Featherstone, K. (2011). The Greek sovereign debt crisis and EMU: A failing state in a skewed regime. *Journal of Common Market Studies*, 49(2), 193–217. doi:10.1111/j.1468-5965.2010.02139.x

Georgakopoulos, T., & Loizidis, I. (1979). *The Greek Economy*. Athens: Evgenidio Foundation Publishing. (in Greek)

Georgiopoulos, G., & Maltezou, R. (2013, May 9). Greek Youth Unemployment Rises Above 60 Per-cent. *Huffington Post*. Retrieved September 27, 2014, from

http://www.huffingtonpost.com/2013/05/09/greek-youthunemployment-_n_3244437.html

Giousmpasoglou, C. (2014). Greek Management and Culture. *European Journal of Cross-Cultural Competence and Management*, 3(1), 51–67. doi:10.1504/EJCCM.2014.063403

Gropas, R., Triandafyllidou, A., & Kouki, H. (2013). Catching up and Objecting to Europe: Modernity and Discursive *Topoi* in Greece’s Higher Education Reforms. *Journal of Modern Greek Studies*, 31(1), 29–52. doi:10.1353/mgs.2013.0006

Gropas, R., & Triantafyllidou, A. (2013). Survey Report: Emigrating in times of crisis.

Highlights and new data from an e-survey on high-skilled emigrants from southern Europe and Ireland. *Global Governance Programme, European University Institute*. Retrieved from

<http://globalgovernanceprogramme.eu.eu/wp-content/uploads/2014/03/SURVEY-REPORT-Emigrating-in-times-of-crisis.pdf>

GRReporter. (2010, November 13). The Greek phenomenon of the ‘eternal student’.

Retrieved from

http://www.grreporter.info/en/greek_phenomenon_eternal_student/3649#sthash.USpojshE.dpuf

Hatzis, A. (2012, November 14). Storming the Greek Academy. *The Wall Street Journal*.

Retrieved from

<http://online.wsj.com/news/articles/SB10001424127887324556304578118623003840966>

- Henley, J. (2013, July 1). Young, qualified and jobless: plight of Europe’s best-educated generation. *The Guardian*. Retrieved from <http://www.theguardian.com/world/2013/jul/01/jobless-europe-young-qualified>
- IMF. (2010). *Greece: staff report on request for stand-by arrangement*. Country Report No.10/110. Washington DC: International Monetary Fund.
- International Committee. (2010). *Report of the International Committee on Higher Education in Greece*. Retrieved from http://www.tsoukalas.org/attachments/313/INTERNATIONAL%20COMMITTEE%20ON%20HIGHER%20EDUCATION%20IN%20GREECE_EN.pdf
- Irish Examiner. (2013, June 6). IMF Admits Underestimating Impact of Austerity in Greece. *Irish Examiner*. Retrieved from <http://www.irishexaminer.com/breakingnews/business/imf-admits-underestimating-impact-of-austerity-in-greece-596659.html>
- Jackson, R., & Krionas, K. (2003). The Case For Ending Greece’s Ban on Private Universities. Retrieved from <http://www.wilsoncenter.org/publication/the-case-for-ending-greeces-ban-private-universities#>
- Janssen, R. (2013, May 27). Real Wages in the Euro-zone: Not a Double but a Continuing Dip. *Social Europe Journal*. Retrieved from <http://www.social-europe.eu/2013/05/real-wages-in-the-eurozone-not-a-double-but-a-continuing-dip/>
- Karantinos, D. (2012). Labor market, recorded unemployment and labor flows during the current economic recession. In A. Mouriki et al. (Eds.), *Social portrait of Greece 2012* (pp. 89–108). Athens: National Centre for Social Research. (In Greek)
- Karmas, C. A., Lianos, T. P., & Kalamatianou, A. G. (1988). Greek Universities: An Overview. *European Journal of Education*, 23(3), 261–269. doi:10.2307/1502861
- Kathimerini, E. (2013, September 10) Six Greek universities make world’s top 800 but leaders drop in rankings. Retrieved from: http://www.ekathimerini.com/4dcgi/_w_articles_wsite1_1_10/09/2013_518003
- Kathimerini, E. (2014, December 22). Generation exit: Two surveys look into brain drain in EU’s crisis-hit nations. Retrieved from http://www.ekathimerini.com/4dcgi/_w_articles_wsite6_1_22/12/2014_545658
- Kentikelenis, A., Karanikolos, M., Papanicolas, I., Basu, S., McKee, M., & Stuckler, D. (2011). Health Effects of Financial Crisis: Omens of a Greek Tragedy. *Lancet*, 378(9801), 1457–1458. doi:10.1016/S0140-6736(11)61556-0 PMID:21988763
- KEPE. (2003). *Education and Employment* (in Greek). *Economic Review*, 3. Athens: Centre of Planning and Economic Research.
- King, R. (2002). Towards a new map of European migration. *International Journal of Population Ge-ography*, 8(2), 89–106. doi:10.1002/ijpg.246

- Koniordos, S. (2010, May 9). Greek Universities in Permanent Crisis. Retrieved from <http://www.isa-sociology.org/universities-in-crisis/?p=469>
- Kotroyannos, D., Lavdas, K. A., Tzagkarakis, S., Kamekis, A., & Chourdakis, M. (2013). Solidarity and the welfare state in Greece. *GSTF Journal of Law and Social Sciences*, 2(2), 7–11.
- Koulouris, A., Moniarou-Papakonstantinou, V., & Kyriaki-Manessi, D. (2014). Austerity measures in Greece and their impact on Higher Education. *Paper presented in the 3rd International Conference on Integrated Information (IC-ININFO). Procedia: Social and Behavioral Sciences*, 147, 518–526. doi:10.1016/j.sbspro.2014.07.147
- Koutsogeorgopoulou, V., Matsaganis, M., Leventi, C., & Schneider, J. D. (2014). *Fairly sharing the social impact of the crisis in Greece*. OECD Economics Department Working Papers, No.1106, OECD Publishing. doi:10.1787/5jzb6vwwk338x-en
- Kouvelakis, S. (2011). The Greek Cauldron. *New Left Review*, 72(November-December), 17–32.
- Kouvoussis, S. (2013, March 27). Crisis Makes Greece 3rd Poorest in EU. *Greek Reporter*. Retrieved from <http://greece.greekreporter.com/2013/03/27/crisis-makes-greece-3d-poorest-in-e-u/>
- Kremmyda, S. (2014). Learning the hard way. *Insight. Edinburgh University Economics Magazine*, 2(2), 30.
- Kritikos, A. S. (2014). Greece needs a strategy for its transition to an innovation economy. *DIW Eco-nomic Bulletin*, 4(10), 3–10.
- Kyriazis, A., & Asderaki, F. (2008). *Higher education in Greece*. Bucharest: UNESCO–CEPES.
- Labrianidis, L. (2011). *Investing in Drain* (in Greek). Athens: Kritiki publishers.
- Labrianidis, L. (2014). Investing in leaving: The Greek case of international migration of professionals. *Mobilities*, 9(2), 314–335. doi:10.1080/17450101.2013.813723
- Labrianidis, L., & Vogiatzis, N. (2013). Highly Skilled Migration: What Differentiates the ‘Brains’ Who Are Drained from Those Who Return in the Case of Greece? *Population Space and Place*, 19(5), 472–486. doi:10.1002/psp.1726
- Labropoulou, E., & Smith-Spark, L. (2012, November 7). Greek Parliament Approves Austerity Cuts. *CNN*. Retrieved from <http://www.cnn.com/2012/11/07/world/europe/greece-austerity>
- Liu, L. (2013). The Austerity Trap: Economic and Social Consequences of Fiscal Consolidation in Europe. Retrieved from http://www.academia.edu/4083342/The_Austerity_Trap_Economic_and_Social_Consequences_of_Fiscal_Consolidation_in_Europe
- Livanos, I. (2010). The relationship between higher education and labour market in Greece: The weakest link? *Higher Education*, 60(5), 473–489. doi:10.1007/s10734-010-9310-1

- Livanos, I., & Pouliakas, K. (2011). Wage returns to university disciplines in Greece: Are Greek higher education degrees Trojan Horses? *Education Economics*, 19(4), 411–445. doi:10.1080/09645290903546363
- Logan, B. I. (2009). *The Reverse and Return Transfer of Technology (RRTT)*. Towards a.
- Malkoutzis, N. (2011). Greece –A Year in Crisis: Examining the Social and Political Impact of an Unprecedented Austerity Programme. *openDemocracy*. Retrieved from <https://www.opendemocracy.net/nick-malkoutzis/greece-%E2%80%93-year-in-crisis>
- Markantonatou, M. (2013). Diagnosis, treatment, and effects of the crisis in Greece: A ‘special case’ or a ‘test case’? MPIfG Discussion Paper, No.13/3. Cologne: Max Planck Institute.
- Marseilles, M. (2014, August 29). ‘Stagnant’ students to be struck off enrolment register. *University World News Global Edition*, 332. Retrieved from <http://www.universityworldnews.com/article.php?story=20140828170855934&query=stagnant+students+>
- Mastoras, N. (2014, July 27) Στους διαγωνισμούς ΑΣΕΠ και οι απόφοιτοι κολεγίων. *TaNea.gr* (in Greek). Retrieved from <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4576578/?iid=2>
- Matsaganis, M. (2011). The welfare state and the crisis: The case of Greece. *Journal of European Social Policy*, 21(5), 501–512. doi:10.1177/0958928711418858
- McElroy, D., & Anast, P. (2010, May 5) Greece crisis: three bank workers killed in street protests. *The Daily Telegraph*. Retrieved from: <http://www.telegraph.co.uk/travel/destinations/europe/greece/7682628/Greece-crisis-three-bank-workers-killed-in-street-protests.html>
- Mylonas, H. (2011). Is Greece a Failing Developed State? Causes and Socio-economic Consequences of the Financial Crisis. In K. Botsiou (Ed.), *The Global Economic Crisis and the Case of Greece* (pp. 77–88). Berlin: Springer. doi:10.1007/978-3-642-18415-4_8
- Nakos, G. & Hajidimitriou, Y.A. (2009). Conducting Business in Greece: A Brief for International Managers Series. *Global Business and Organizational Excellence: A Review of Research and Best Practices*, 28(5), 70-83.
- Nikolakaki, M. (2014, March 20). The Pretext for privatization of Greek Higher Education [Web log comment]. Retrieved from <http://www.transform-network.net/blog/blog-2014/news/detail/Blog/-c6376936bc.html>
- Nivolianitis, M., Kokkolakis, M., & Mpasta, L. (2014, September 14). The drama of AEI and the tragedy of the new generation. (in Greek). Retrieved from http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22768&sub_id=2&pubid=64063465
- OECD. (2010). *Education at a Glance 2010: OECD Indicators*. Paris: OECD.

- OECD, (2011). Education Policy Advice for Greece, Strong Performers and Successful Reformers in Education. OECD Publishing. Doi:10.1787/9789264119581-en
- Der Spiegel Online. (2013, October 4). 120,000 Professionals Leave Greece Amid Crisis. Retrieved from <http://www.spiegel.de/international/europe/unemployment-and-recession-in-greece-lead-to-brain-drain-a-893519.html>
- Papadimitriou, A. (2011). The enigma of quality in Greek higher education: a mixed methods study of introducing quality management into Greek higher education. *University of Twente*. Retrieved from http://doc.utwente.nl/75876/1/thesis_A_Papadimitriou.pdf
- Pappas, T. (2014). Populist Democracies: Post-Authoritarian Greece and Post-Communist Hungary. *Government and Opposition*, 49(1), 1–23. doi:10.1017/gov.2013.21
- Patiniotis, N. (1993). *Greek graduates of third-level, non-university education, coming from abroad*. Athens: ITE. (in Greek)
- Patiniotis, N., & Stavroulakis, D. (1997). The development of vocational education policy in Greece: A critical approach. *Journal of European Industrial Training*, 21(6/7), 192–202. doi:10.1108/03090599710171503
- Patrutiu-Baltes, L. (2014). The Brain Drain Phenomenon within the European Union. Retrieved from <http://one-europe.info/brain-drain-eu>
- Pelliccia, A. (2013). *Greece: education and brain drain in times of crisis*. IRPPS Working paper n.54, Roma: Consiglio Nazionale delle Ricerche - Istituto di Ricerche sulla Popolazione e le Politiche Sociali.
- Platsidou, M., & Diamantopoulou, G. (2009). Job satisfaction of Greek university professors: Is it affected by demographic factors, academic rank and problems of higher education? In G.K. Zarifis (Ed.), *Educating the Adult Educator: Quality Provision and Assessment in Europe* (pp.535-545). Conference Proceedings, ESREA-ReNAdET. Thessaloniki: Grafima Publications.
- Psacharopoulos, G. (2003). The social cost of an outdated law: Article 16 of the Greek constitution. *European Journal of Law and Economics*, 16(2), 123–137. doi:10.1023/A:1024117632649
- Raikou, N., & Karalis, T. (2007). Student Mobility from a Greek Perspective: Benefits and Difficulties as Expressed by the Participating Students. *Higher Education in Europe*, 32(4), 347–357. doi:10.1080/03797720802066211
- ResearchRanking.org. (2013) Country statistics: Greece 2013 [Data File]. Retrieved from: <http://www.researchranking.org/index.php?action=country&country=GR>
- Richter, H. A. (2012). Athener Klientelismus: Die politische Kultur Griechenlands und die Wurzel der Schuldenkrise. [in German]. *Lettre International*, 96(Spring), 25–28.
- Seiradaki, E. (2011, September 9). Inside the Greek University Volcano. *Greek Reporter*. Retrieved from:

<http://greece.greekreporter.com/2011/09/09/inside-the-greek-university-volcano/#sthash.yH8PvwfO.dpuf>

Smith, H. (2013, September 25). Austerity measures push Greek universities to point of collapse. *The Guardian*. Retrieved from:

<http://www.theguardian.com/world/2013/sep/25/austerity-measures-push-greek-universities-collapse>

Smith, H. (2015, January 19). Young, gifted and Greek: Generation G – the world’s biggest brain drain. Retrieved from <http://www.theguardian.com/world/2015/jan/19/young-talented-greek-generation-g-worlds-biggest-brain-drain>

Stratis, A. (2014, February 10). Impact of the financial crisis on Greek Higher Education. *QS Intel-ligence Unit*. Retrieved from <http://www.iu.qs.com/2014/02/impact-of-the-financial-crisis-on-greek-higher-education/>

tanea.gr. (2009, August 28). A year’s salary for studying in another city (in Greek). Retrieved from:

<http://www.tanea.gr/news/greece/article/4533431/?iid=2>

The Press Project. (2014, December 1). Brain drain: Greece’s best and brightest are seeking their fortunes abroad at an alarming rate. Retrieved from

<http://www.thepressproject.net/article/69753/Brain-drain-Greeces-best-and-brightest-are-seeking-their-fortunes-abroad-at-an-alarming-rate>

The Times HE. (2014). World University Rankings 2014-15 [Data File]. Retrieved from <http://www.timeshighereducation.co.uk/world-university-rankings/2014-15/world-ranking/region/europe>

Theodoropoulou, S., & Watt, A. (2011). Withdrawal Symptoms: An Assessment of the Austerity Pack-ages in Europe. *European Trade Union Institute*, Working Paper. Retrieved from <http://www.etui.org/Publications2/Working-Papers/Withdrawal-symptoms-an-assessment-ofthe-austerity-packages-in-Europe>

Trachana, V. (2013). Austerity-led brain drain is killing Greek science. *Nature*, 496(7445), 271. doi:10.1038/496271a PMID:23598305

- Triandafyllidou, A., & Gropas, R. (2014, May 27). “Voting With Their Feet” Highly Skilled Emigrants From Southern Europe. *The American Behavioral Scientist*, 58(12), 1614–1633. doi:10.1177/0002764214534665
- Triantafyllidou, A., Gropas, R., & Kouki, H. (Eds.). (2013). *The Greek Crisis and European Modernity*. Palgrave Macmillan. doi:10.1057/9781137276254
- Tsiligiris, V. (2012). The debt crisis and Higher Education reforms in Greece: A catalyst for Change. *AngloHigher*, 4(1), 15–16.
- Vasilopoulou, S., Halikiopoulou, D., & Exadaktylos, T. (2014). Greece in crisis: Austerity, populism and the politics of blame. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 52(2), 388–402.
- Vogiatzakis, S. (2013, November 21). Two Worlds, the comparison that hurts: The drama of a generation. *To Ethnos* (in Greek). Retrieved from: <http://origin2.ethnos.gr/article.asp?catid=22768&subid=2 &pubid=63922178>
- Zahariadis, N. (2013). National Fiscal Profligacy and European Institutional Adolescence: The Greek Trigger to Europe’s Sovereign Debt Crisis. *Government and Opposition*, 48(1), 33–54. doi:10.1017/ gov.2012.7
- Goulas, S. and R. Megalokonomou (2015). The Financial Crisis and the Choice of College Major
- World Economic Forum (2015). How the economic crisis is affecting higher education in Greece
- Wee, S. L. (2013). Born under a bad sign: The cost of entering the job market during a recession. University of Maryland mimeo
- Hershbein, B. J. (2012). Graduating high school in a recession: Work, education, and home production. *The BE Journal of Economic Analysis and Policy* 12
- Kahn, L. (2010). The long-term labor market consequences of graduating from college in a bad economy. *Labour Economics*, Elsevier 17
- The World Bank (2007), Education Quality and Economic Growth
- Arcidiacono, P., J. Hotz, and K. Songman (2010). College major choices using elicited measures of expectations and counterfactuals. National Bureau of Economic Research, Working Paper 15729.
- Bradley, E. S. (2012). The effect of the business cycle on freshman major choice. Working Paper.
- Goulas, S. and R. Megalokonomou (2015). Social interactions through space and time: Evidence from college enrollment and academic mobility. Working Paper, University Library of Munich, Germany 65882.

Hershbein, B. J. (2012). Graduating high school in a recession: Work, education, and home production. *The BE Journal of Economic Analysis and Policy* 12.

Kahn, L. (2010). The long-term labor market consequences of graduating from college in a bad economy. *Labour Economics, Elsevier* 17.

Oreopoulos, P., T. von Wachter, and A. Heisz (2012). The short- and long-term career effects of graduating in a recession. *American Economic Journal: Applied Economics* 4.

Shatkin, L. (2008). *150 Best Recession Proof Jobs*. Jist Publishing.

Wee, S. L. (2013). *Born under a bad sign: The cost of entering the job market during a recession*. University of Maryland mimeo.